

BOROSY ANDRÁS

Famulusok Magyarországon a 14. században

A középkori Magyarországon, különösen a 14. században, a hazai forrásokban gyakran találkozzunk *famulus* elnevezésű személyekkel. Középkorkutatásunk eddig igen keveset foglalkozott e társadalmi réteggel, és jellemző, hogy egyébként kiváló középkori történeti lexikonunkban ilyen címszó nem szerepel.¹ Ezt a hiányt szeretnénk – amennyire tudjuk – pótolni.

A Forcellini-féle nagy latin lexikon szerint: „*Famulus* proprie est humile conditionis vir, servus, pedisequus, minister. *Famulus* dicitur etiam de ingenio homine alteri inservente ac ministrante.”² Eszerint a *famulus* szónak kétféle értelme van: egyrészt általában szolga állapotú férfit jelent, másrészt azonban olyan tehetséges embert, aki másnak szolgál.

A jóval később megjelent *Thesaurus Linguae Latinae* szerint:

famulus = servus, latiore sensu comes, aulensis,

famulus deorum = sacerdos

apud christianos *famulus* Dei, famuli christi³

Du Cange közép- és újkori latin szótára szerint:

famuli = servi

famulatus = servitus

famulus idem qui valetus, scutifer nostris, Escuier famuli feodales = Vassalli famuli ecclesiae feodati et praebendarii

famulus ligius = Vassallus, qui domino suo ratione feudi fidem omnem contra quemvis prestat

famulus regis = *serviens*

famulatus, famulitas = vassallatus⁴

Eszerint a két ókori latin szótár közül a régebbi szerint kétféle értelme lehet a *famulus* szónak: jelenthet általában szolgát, de jelenthet másnak szolgáló tehetséges embert is. A középkori latin szótár szerint a *famulus* szó szolgát jelent, de jelenthet fegyverhordozót, vazallust, *servienst* is.

¹ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerkesztő Kristó Gyula. Szerkesztők Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, 1994.

² *Aegidii Forcellini totius Latinitatis Lexicon. III. kötet*. Prati, 1865. 31.

³ *Thesaurus linguae latinae. Vol. VI/1*. Lipcse, 1912–1926. 266–268. hasáb.

⁴ Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. II. Band. Graz, 1954. A középkori angliai latinságban a *famulus* szó uradalmi munkást jelent, l. Postan, M. M.: *The Famulus. The estate labourer in the XII–XIIIth Century*. *The Economic History Review Supplements*, 2. 23. famuli = workmen hired, or otherwise retained for continuous service. „Fulltime servants”. Manorial labourer. Egy részük szolgaállapotú (serf). „The typical *famulus* was [...] essentially a wage-earner” – tehát bérmunkás. Sok akkori kisbirtokos nem tudott megélni birtokából, bérmunkát kellett vállalnia, tehát *famulus* is lett. A 12–13. századi angliai *famulus* tehát bérmunkás, egy részük szolga állapotú.

Úgy véljük, hogy a Forcellini-féle szótár segít nekünk a legjobban. A 14. századi hazai *famulusok* nagyjából két csoportra oszthatók. Az egyik csoport tagjai egyszerűen alacsony állapotú szolgák, a másik csoporthoz tartozók viszont bizonyos tehetséggel, sőt szakértelemmel rendelkeznek.

Tanulmányunkban a *famulusok* 14. századi állapotával, szereplésével foglalkozunk, mert az Árpád-korban kevés adat szól róluk. Nagyjából ekkor a *famulus* szó a *servus*-szal egyértelmű szolga állapotú cseléd. Női változata az *ancillával* azonos értelmű *famula*. A *famulus* és *famula* szavakat főként az itáliai írások használták. A megfelelő régi magyar szót nem ismerjük.⁵

Ryneker János *curialis comes* és a négy szolgabíró előtt Potun-i János mester vallotta, hogy Karachinus, Choud fia Pál *famulusa* és rokona neki két ökrét ellopta, s miután Karachinus bűnösségét 40 ember esküvel bizonyította, őt jogszerűen eljárva felakasztották.⁶ Érdekes, hogy Karachinus, ki mint *famulus* János mesternek alárendeltje, egyúttal ugyanannak rokona is. Kérdés: hogyan juthatott ilyen alárendelt helyzetbe?

I. Károly megparancsolja az ország összes, különösen Wlkoban lévő bírának, hogy mivel Miklós *comes* fia Gergely mestert állandóan udvarában akarja tartani, ezért minden bírónak (beleértve a nádort is) ítélete alól felmenti őt, népeit, *familiárisait* és *famulusait*.⁷ Eszerint a *famulusok* a *familiárisok* alatti réteget jelentik, talán valamennyi ilyen állású személyt.

Egy kiegyezés alkalmából Miklós harmadmagával megesküszik arra, hogy sem ő, sem *famulusa* nem hajtott el a zalai főesperes jobbágyától két kecskét és egy sertést.⁸

Lőrinc prépost és a sági Boldogságos Szűz premontrei konventje tanúsítja: Dama borfői nemes Csehországban foglyul ejtett szolgáját (*famulus*) Ronot (Ronoz) szolgálatra és harangozásra a sági monostornak adta azzal, hogy ő és fia 1-1 márkáért megváltják magukat. Tekintettel a monostor szegénységére, Ronozt és fiát, Miklóst 3 márkáért és hú szolgálatiért elbocsátják a monostor kötelékéből.⁹ Az oklevélből úgy tűnik, hogy Ronoz fogságba esése következtében lett *famulusa* Dama nemesnek, ki aztán a monostornak adományozta, módot adva neki, hogy később megválthassa magát. Ez meg is történt, bár a monostor a megszabott 1+1 márkánál többet követelt és kapott Ronoztól. Munkája a monostornál olyan természetű volt, amelyet minden egészséges ember el tud végezni. Kérdés, hogy milyen társadalmi helyzetűvé vált Ronoz és fia, miután eltávozott a monostor kötelékéből, ahol *famulus* volt.

A szepesi káptalan előtti perben Zombor *comes* özvegye, Anna, Tatár Mihály s ennek fivére, Mikó, azzal vádolják Tamás szepesi várnagy *famulusait* Johannes Magnust és Johannes Crispust, hogy Zombort a két nevezett *famulus* ölte meg. Az elmarasztalt két vádlott köteles Zombor *comes* özvegyének és leányainak 8 márkát fizetni és Rómába zárando-

⁵ A *servusok* helyzetéről: Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1983. A *famulus* női változata és a *famula* szó legrégebbi előfordulása az olasz írnok által fogalmazott 1009. évi veszprémi oklevélben található. Györffy Görgy: *István király és műve*. Budapest, 1977. 479., 481.

⁶ (1301) márc. 11. Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori levéltár I.* Budapest–Szeged, 1990. 51–53. (= Anjou)

⁷ 1304. máj. 6. Futak. Anjou I. 298. No. 603.

⁸ 1308. szept. 1. Kumorovitz L. Bernát: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Budapest, 1953. 30–31. No. 39. (= Veszpr. Reg.)

⁹ 1313. márc. 4. Anjou III. 205. No. 458.

kolni.¹⁰ A vádlott és elmarasztalt *famulusok* nem lehettek egészen vagyontalanok, s nem kizárt, hogy a szepesi várban fegyveres szolgálatot teljesítettek.

A pozsonyi városi magisztrátus tanúsítja, hogy Gergely, Miklós pozsonyi prépost *famulusa* senkit sem sebesített vagy vert meg Buda mesternek, Máté volt nádor jegyzőjének *famulusai* és hozzátartozói közül, s nem is sértett meg közülük senkit, viszont Gergely *famulus* Buda mester és *famulusai* rendkívüli mértékben (enormiter) megverték, megsebesítették, elfogták, megkötözték, és saját lován elhurcolták.¹¹ Érdekes, hogy az oklevél Máté jegyző *famulusait* előbb említi, mint hozzátartozóit, és hogy Gergely *famulus*nak saját lova volt.

Egy 1328. évi oklevél olyan jogsértésekről tájékoztat, melyeket Turkus jókői alvárnagy és ennek *famulusai* követték el.¹²

1339-ben több nemes a király elé idéztek, meghagyva, hogy állítsák elő *famulusaikat*: Ogmánd fia Jánost, Fencs fia Andrást és Petőt.¹³

Albert fia Miklós kolozsi *comes* igazolja, hogy János kolozsmonostori apát bemutatta neki a király és Tamás erdélyi vajda oklevelét, melyek szerint az apát és az ő jobbágysai és birtoktalan szolgálói ki vannak véve a megyei nemesek bírósága alól.¹⁴ Itt a birtoktalan szolgálók valószínűleg *famulusok*.

Szabolcs megye négy szolgabírája 1339-ben színük elé idézték Balkan-i János fiát, Fábiant, meghagyva, hogy állítsa elő két *famulusát*: Tor Mihályt és Thama fia Miklóst is.¹⁵ Ugyanezen a napon a négy szolgabíró tudatja, hogy Fábían nevében *serviense*, Kylianus fia Cozmas jelent meg.¹⁶ Fábían *serviense* nyilvánvalóan nem azonos Fábían egyik megidézett *famulusával* sem, nyilvánvalóan magasabb rangú azoknál.

A szekszárdi monostor 1339-ben lefolytatott vizsgálata szerint Becsei Imre fia Vesszős iványosi jobbágysaival szétverette Farkaslyuk-i Miklós fia János egy ekéjét, s az ekével lévő két *famulusát* kegyetlenül megverette.¹⁷ E *famulusok* nyilvánvalóan szántással foglalkoztak, hogy az őket megverő jobbágysokhoz rangban hogyan viszonyultak, az oklevélből nem derül ki.

Gervasius fia Péter pápai tizedszedő értesülve Lengres-i Jakab pápai tizedszedő haláláról, Lengyelországból Magyarországra jött, egy nemes elvette 20 arany forintért vásárolt lovát, és egyik *famulusának* fogát kiverte.¹⁸ E *famulus*ról többet nem tudunk. Annak a két *famulus*nak pedig, kik őt elvezették Egerből Othoanba, Gervasius fia Péter élelmet és 26 garast adott.¹⁹ Ezek valószínűleg nem az ő *famulusai* voltak.

I. Károly megkegyelmez a hűségére térő [Kőszegi ifjabb] Henrik bán fia néhai János mester fiainak, Miklós, Péter és Henrik mestereknek, visszafogadja őket az ország nemesei

¹⁰ 1321. szept. 7. Sedlák, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II.* Bratislava, 1980–1987. 310. No. 691. (= RDES)

¹¹ 1323. júl. 2. Pozsony. Knauz, Ferdinandus–Dedek, Lodovicus Crescens (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III.* Strigoni, 1874–. 35. No. 63. (= Str.)

¹² 1328. febr. 28. Anjou XII. 57. No. 99.

¹³ 1339. jan. 8. és febr. 17. között. Anjou XXIII. 14. No. 12.

¹⁴ 1339. febr. 10. Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára.* Történelmi Tár. Budapest, 1878–1911. 1896. 499. No. 10. (= TT)

¹⁵ 1339. márc. 6. Nagykálló. Anjou XXIII. 68. No. 113.

¹⁶ 1339. márc. 6. Nagykálló. Anjou XXIII. 68. No. 114.

¹⁷ 1339. ápr. 19. Anjou XXIII. 101–102. No. 192.

¹⁸ 1339. ápr. 29. Anjou XXIII. 112–113. No. 215.

¹⁹ (1339) ápr. 30. Anjou XXIII. 113. No. 217.

közé. Megemlíti a birtokaikon élő jobbágyokat és jobbágy módjára (*more jobagionum*) élő birtoktalan (*inpossessionati*) *famulus*okat.²⁰

Eszerint a birtoktalan *famulus*okat tarthatjuk a *famulus*ok alsó rétegének, s ezek jobbágyok módjára dolgoztak. Mint látni fogjuk, vannak más helyzetű *famulus*ok is. Kérdés, hogy a *famulus*oknak ezen alsó rétege miben különbözött a jobbágyoktól.

Meg kell említenünk, hogy a forrásokban említett *famulus*okról nem mindig derül ki, hogy birtoktalanok-e vagy birtokosok, hogy a *famulus*ok melyik rétegébe tartoznak.

Ilyen *famulus*ok szerepelnek a zobori konvent 1339-es oklevelében, mely szerint a királyi jelenlét bírósága elé idézték Myka fia Pobort azzal, hogy állítsa elő *famulus*ait: Jordannust és Pósat.²¹ Hasonló a helyzet Székely (Scekul) János *famulus* esetében, ki Reche faluban Churle-i András *comes* parancsára követett el valamilyen törvényteleniséget Uzur-i Máté fia Lukács sérelmére.²² Róla csak annyit sejtethetünk, hogy székely származású lehetett. Egy másik oklevélből azonban azt is megtudhatjuk, hogy Miklós *comes famulusa*, Kis Tamás és Jakab szolgabíró *famulusa*, Péter megtudták, hogy Churlei András *comes* Székely János nevű *famulus*át Reche faluba küldte, s ez Uzur-i Máté fia Lukács jobbágyainak gulyájából 2 marhát elvitt. Ezenkívül János megostorozta azt a *famulust*, kinek marháit elvitte.²³ Ez esetben egyik *famulus* ostorral verte a másikat, s elvitte annak marháit. Az oklevél szerint a károsult *famulus* marháit Uzur-i Máté fia Lukács jobbágyainak gulyájában voltak. Az oklevélíró eszerint nemigen tudott különbséget tenni a jobbágyok és *famulus*ok között, társadalmi helyzetük tehát igen hasonló lehetett.

Eléggé vagyonos lehetett Chahol-i Péter fia János *famulus* Hothuan-i Tamás, kit hét támadója megölt, és tőle 10 márkát elvett.²⁴ Lochunch-i Dénes fia István jelenti I. Károly királynak, hogy a kun Kochola fia Péter április 27-én az ő birtokán, Tomajmonostorán egy jobbágy módra lakó *famulus*át, Chydbet megölte.²⁵ Eszerint volt olyan *famulus*, aki jobbágy módra lakott, és volt olyan, aki nem. A *famulus* eszerint nem volt feltétlenül azonos állapotú a jobbággal. Talán azt a *famulust* nevezték jobbágy módra lakónak, kinek jobbágytelke volt, s azon lakott.

Kochola fia Péter más gonosztettet is elkövetett: Az említett István úrnak Corduc nevű kun *famulus*át 1339. december 24-én elfogta, és 1340. február 2-ig bilincsbe verve tartotta.²⁶ E helyen megjelölik a *famulus* nemzetiségét is.

Semmi közelebbit nem tudunk Nagysemjéni Mihály fia László Miklós nevű *famulus*áról, kit egy Pál országbíró előtti perben kellett előállítania,²⁷ és Sebus mester Bálint nevű *famulus*áról, kit Konus megsebesített.²⁸

A Káldi Imre fia Imre által István vasvári és soproni *comes* által bepanaszolt *famulus*okról, Csemi Gellértről és Bertalan fia Jánosról, Bithou fia Rowoz *famulus*aikról csak annyit tudunk, hogy meglehetősen erőszakosak voltak, mert a panaszos birtokáról 8 nagy ökröt elvittek, két jobbágyát pedig életveszélyesen megsebesítették.²⁹

²⁰ 1339. máj. 12. Visegrád. Anjou XXIII. 137–138. No. 273.

²¹ (1339. aug. 1. előtt) Anjou XXIII. 219. No. 459.

²² (1339. aug. 1.–aug. 12. között) Anjou XXIII. 221. No. 462.

²³ 1339. aug. 12. Anjou XXIII. 230–231. No. 485.

²⁴ 1340. ápr. 20. Gelénes. Anjou XXIV. 112. No. 238.

²⁵ 1340. máj. 2. Visegrád. Anjou XXIV. 127. No. 273.

²⁶ [1340.] máj. 5. Anjou XXIV. 131. No. 283.

²⁷ 1340. máj. 8. Visegrád. Anjou XXIV. 134–135. No. 291.

²⁸ 1340. márc. 19. Anjou XXIV. 73. No. 155.

²⁹ (1340. júl. 8.–júl. 18. között). Anjou XXIV. 200. No. 427.

A tatár kánhoz utazó ferences szerzeteseknek is volt *famulusuk*. Arra kell gondolnunk, hogy ez a *famulus* egyszerűen szolgának tekinthető, s nincs köze földműveléshez, vagy földbirtokhoz, mert a ferenceseknek nem voltak földbirtokaik.³⁰

Egészen más jellegű *famulussal* találkozunk a Várkonyi János fia Omodé által írt oklevélben, melyben tiltakozik az ellen, hogy öröklött birtokrészét bárkinek, de különösen Miklós *comes famulusának*, Kis (Parvus) Lászlónak eladják.³¹ Kis László *famulusnak* tehát joga volt földbirtokot vásárolni és birtokolni.

Más *famulusok* uruk megbízásából erőszakot alkalmaztak, így Pál országbíró *famulusai*: Máté fia Miklós és Bart fia Lőrinc, kik egy határkiigazítási perben a határjárást és becslést megghiúsítottak.³² Az országbíró *famulusainak* talán több alkalmuk és módjuk volt erőszakoskodni, mint más *famulusoknak*.

Tamás erdélyi vajda közgyűlést (*generalis congregatio*) hívott össze. Elrendelte, hogy a nemesek személyesen jelenjenek meg ezen, és ne jobbágyaikat vagy *famulusaikat* küldjék. A gyűlésen határozatot hoznak arról, hogy a nemeseknek joguk legyen a falvaikban élő jobbágyok és birtoktalan *famulusok* felett bíraskodni.³³ Itt megkülönböztetik a birtoktalan *famulusokat* a más *famulusoktól*, és úgy tűnik, hogy rangban a jobbágyok mögé helyezik őket, ami nem meglepő, hiszen voltak jobbágy módra élő, és – eszerint – voltak nem jobbágy módra élő *famulusok* is.

Nem tudjuk, milyen *famulusok* voltak azok, kiket uruknak, Sárosi János fia Farkasnak kellett a bíróság elé állítania: Chana és Miklós fia Mykus.³⁴ Hangun-i Pooul fia Beke *famulusai*, illetve jobbágyai, kiket uruknak kellett előállítani Demeter fia Leusták és Joba fia János voltak. Itt azt sem lehet tudni, hogy ezek *famulusok* vagy jobbágyok voltak-e. Ez esetben a két állapot között nem lehetett nagy különbség.³⁵

Nagy Lajos király 1346-ban megtiltja, hogy a szepesi nemesek szolgáit idegen bíróság elé állítsák. Ezeket az oklevél az egyik helyen „*jobagiones et famuli eorundem impossessionati*”-nak nevezi, más helyen „*jobagionum et serviencium ipsorum impossessionatorum*”.³⁶ A birtoktalan *famulusokat* ez esetben is a jobbágyok mögé helyezik, sőt birtoktalan *servienseknek* is nevezik.

Erzsébet királyné 1349-ben megparancsolja Csetneki Péter szepesi alvárnagynak, hogy a Hugótól, a Drauch-i keresztetek praeceptorától elvett két lovat és készpénzt adja vissza, és a jövőben ő és *famulusai* ne erőszakoskodjanak Hugón és jobbágyain.³⁷ Az alvárnagy és (feltehetőleg) fegyveres *famulusai* tehát hatalmaskodtak a keresztetek ellen, kiken e korban már kizárólag a johannitákat érthetjük, ami azért is figyelemreméltó, mert e szerzetes lovagrend fegyveres ereje nem volt elhanyagolható.

1350-ben Lajos király körlevelet ad ki az ország összes bíráinak. Ebben elrendeli, hogy a Kér nemzetségből származó kun kapitány fiának: György *comesnek* Béb és Halász nevű

³⁰ [1340.] aug. 19. Avignon. Anjou XXIV. 231. No. 496.

³¹ 1340. okt. 6. Anjou XXIV. 265. No. 584.

³² 1342. nov. 8. után. Veszp. Reg. 147. No. 368.

³³ 1342. Fejér, Georgius: Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Győr–Budapest, 1865–1891. VIII/4. 619–622. „*jobbagiones et famulos suos impossessionatos*”. (= F)

³⁴ 1344. nov. 25. Ila Bálint – Borsa István (szerk.): *A Hanvay család levéltára 1216–1525*. Budapest, 1993. 101. No. 61.

³⁵ 1345. nov. 25. Ila–Borsa: *A Hanvay család levéltára*, 101. No. 62 és 1346. febr. 10. 101. No. 64.

³⁶ 1346. dec. 21. Buda F. [X] 1. 364–365.

³⁷ 1349. máj. 23. Buda. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII*. Budapest, 1878–1920. (Monumenta Hungarica Historica I. Okmánytárak) 283–284. No. 150. (= A.)

Csanád megyei birtokain lakó jobbágysai és birtoktalan *famulus*sai felett – a bűnügyeket kivéve – ne ítélkezzenek.³⁸ A birtoktalan *famulus*st ez esetben is a jobbágyok mögé helyezik.

Péter és Boksa elfogták Várdai János két *famulus*sát, Istvánt és Mihályt, s megverték őket, Istvánt meg is sebesítették.³⁹ Többet nem tudunk e *famulus*okról.

Péter tárnokmester pert indított László császmái prépost, kápolnaispán előtt Peceli Kesseu Miklós ellen, többek között *famulus*ának megsebesítése miatt.⁴⁰ E *famulus*ról sem tudunk többet.

Tamás országbíró, turóci *comes* tudtul adja: egy István óbudai prépost elleni perben a felperesek előadták, hogy Myke fia Pedur Zoath-i *officialis*, Rax-i Miklós és Pető fia János, a prépost birtoktalan *familiáris*sai a prépost parancsára Pál fia Györgyöt megölték.⁴¹ Egy másik oklevélben ugyanezek (Rax-i Miklós helyett Ray-i Miklós neve szerepel) mint a prépost birtoktalan *famulus*sai szerepelnek.⁴² Az első talán elírás, mert birtoktalan *familiáris* aligha létezett. Nem lehetetlen, hogy a két hasonló elnevezést máskor is összekeverték.

Bodrog megye alispánja Tötös fiai bátmonostori birtokának haszonvételeitől eltiltják Besenyő Gergelyt, ennek szeremlényi jobbágyát és *famulus*sait.⁴³ Az oklevél megkülönbözteti Gergely jobbágyait és *famulus*sait. Mást a *famulus*ok helyzetéről nem közöl.

Nagy Lajos király megparancsolja András erdélyi vajdának, ne engedje, hogy a fehérvári káptalan az összes jobbágyokat és birtoktalan *famulus*okat a maga bírósága elé idézze.⁴⁴ Eszerint a jobbágyok és birtoktalan *famulus*ok állapota hasonló, de valószínűleg nem azonos.

Kont Miklós nádor Zala megye részére tartott közgyűlésén proskribálja a megyebeli felsorolt jobbágy, *famulus* és *hospes* személyeket mint latrokat, hamis pecsétek gyártóit, hamispénz-készítőket.⁴⁵ A felsorolás itt semmiképpen sem jelent rangbeli sorrendet, mert a *hospes*ek feltétlenül kedvezőbb helyzetűek voltak a jobbágyoknál és *famulus*oknál.

Kont Miklós nádor Heves megye közgyűlésén átírja Nagy Lajos király 1345. április 30-án Visegrádon kelt oklevelét, meghagyva az összes hatóságoknak, hogy Rikolf jobbágyait és birtoktalan *serviense*it senki se merje letartóztatni és felettük bíraskodni.⁴⁶ Valószínű, hogy a birtoktalan *serviens* itt birtoktalan *famulus*st jelent.

Nagy Lajos király tudtára adja a báróknak, várnagyoknak és minden más bírónak, hogy régi szokás szerint minden nemes és birtokos a birtokain élő jobbágyai és birtokkal nem bíró *famulus*sai felett minden peres ügyben – kivéve a főbenjáró ügyeket – maga ítélkezik.⁴⁷ E tekintetben a jobbágy és a birtoktalan *famulus* egyenrangúak.

³⁸ 1350. ápr. 23. Buda. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény, 102. 379. (= DL)

³⁹ 1350. szept. 14. A Zichy és vásónkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest–Buda, 1886–1890. II. 430–431. No. 305. (= Z)

⁴⁰ 1353. márc. 31. Buda. Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, 1971. 197. No. 673. (= Bakács)

⁴¹ 1354. márc. 5. Buda. DL. 4413.

⁴² 1354. márc. 23. DL. 4463.

⁴³ 1354. ápr. 5. Z. II. 560–561. No. 420.

⁴⁴ 1357. jan. 26. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* von F. Zimmermann – C. Werner – G. Müller – G. Gündisch. I–VII. Hermannstadt, Bukarest, 1892–1991. 132. No. 712. (= ZW)

⁴⁵ 1357. júl. 29. Mándhida. DL. 91.500.

⁴⁶ 1358. nov. 9. Verpelét. DL. 68.915

⁴⁷ 1359. jún. 7. Zimony. DL. 91.538

A veszprémi káptalan jelentést tesz a bándi *famulusok* és jobbágyok által elkövetett erőszaktevéletről.⁴⁸ A *famulusok* és jobbágyok viszonyáról az oklevélből semmit sem tudunk meg.

Bebek István országbíró ítéletében szerepel Sarkan János Doncs fia Lászlónak kartali birtoktalan *famulusa* és név szerint felsorolt társai mint hatalmaskodók.⁴⁹ Hatalmaskodásra a birtoktalan *famulus* – akárcsak a jobbágy – természetesen alkalmas volt.

A Körmend város tanácsa által a Vas megyei Hadaz faluba küldött fegyveresek erőszakoskodását Makuai Márk fia Pető *famulusai* szenvedték meg elsősorban: kettőt megöltek, kettőt súlyosan megsebesítettek. A jobbágyokat csak kifosztották.⁵⁰

A budai káptalan Lajos király parancsára tanúvallatást tart: igaz-e, hogy Lypolch-i Lukács fia Sándor és Péter, Péter fia Mihály, Kecher Tamás fiai Péter és István, Lukács fia Demeter és Péter fia Miklós a Lypolch-i templomban tartott misén fegyveresen megtámadták Denk fia Sándor várnagyot és annak öt *famulusát*.⁵¹ A *famulusokról* itt annyit tudunk meg, hogy a várnagy *famulusai* voltak és vele együtt jártak misére. Lehetséges, de az oklevélből nem derül ki, hogy fegyveres szolgálói voltak a várnagynak.

Veres fia Miklós és Terbeded-i János név szerint felsorolt jobbágyaikkal és *famulusaikkal* együtt hatalmaskodtak.⁵² E „ténykedés” során egyenrangúak lehettek a jobbágyok és *famulusok*.

Lajos király megparancsolja, hogy mások ne ítélkezzenek Bátor-i Briccius fia Miklós özvegyének valyai birtoktalan jobbágyai és *famulusai* felett.⁵³

Péter püspök azzal vádolja Fülöp fia Istvánt és Bede fia Pétert, hogy megtámadták és megsebesítették Bogdán püspöki *officiálist* és a püspök *famulusát*, Istvánt.⁵⁴ A szöveg további részében ugyanaz a személy a püspök *familiárisa*. Lehetséges, hogy itt valóban *familiárisról* van szó, de ez nem bizonyos.

Nagy Lajos az erdélyi nemeseknek jobbágyaik és birtoktalan *famulusaikkal* felett bírói hatáskört biztosít, kivéve a lopást, rablást és gyilkosságot.⁵⁵

Sárosi Farkasnak elő kell állítania Bodo nevű *famulusát* és Pál nevű jobbágyát.⁵⁶

Nagy Lajos király megtiltja, hogy az erdélyi püspök jobbágyait és birtoktalan *famulusait* idegen törvényszék elé állítsák.⁵⁷

László oppelni herceg nádorispán a pannonhalmi apátság és a Paskafiak között bizonyos chycholi birtok miatti perben az előbbi javára ítélt. A Paskafiak felsorolásánál szerepel: „*Nicolao de Kapol famulo ipsorum*”.⁵⁸

Egy 1368-as oklevél arról szól, hogy a *famulusok* és házzal bíró jobbágyok, ha urukkal megegyeznek, a megegyezés keltétől számított 15 nap alatt elköltözhetnek.⁵⁹

⁴⁸ 1359. júl. 2. Erdélyi László–Sörös Pongrác (szerk.): *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*. I–XII/B. köt. Budapest, 1902–1916. VIII. 338. No. 75. (= P)

⁴⁹ 1361. máj. 28. Visegrád. Dl. 5063

⁵⁰ 1362. júl. 25. Vasvár. Dl. 91.579

⁵¹ 1362. szept. 11. Visegrád. Dl. 5138

⁵² 1363. máj. 6. Visegrád. Dl. 67.280

⁵³ 1363. jún. 25. Visegrád. Dl. 5217

⁵⁴ 1364. márc. 1. Visegrád. Dl. 5293

⁵⁵ 1365. nov. 5. Zólyom. F. IX/3. 503–504 CCLXCX.

⁵⁶ 1366. márc. 4. Visegrád. Ila – Borsa: *A Hanvay család levéltára*, 110. No. 95., és 111. No. 99 és 114. No. 106.

⁵⁷ 1367. ápr. 2. Visegrád. F. X/4. 39–40. II.

⁵⁸ 1367. okt. 9. P. II. 514–528. No. 192.

⁵⁹ 1368. aug. 14. Ila Bálint – Borsa István (szerk.): *A Dancs család levéltára*. Budapest, 1993. 56–57. No. 84.

Nagy Lajos király azt akarja, hogy a kolozsvári apátság jobbágysai csak az apát bírósága alá tartozzanak, „*universos Jobbagiones eorum et servientes unpossessionatos*”. Más helyeken csak „*servientes*”-t ír, miután az „*impossessionatos*” jelzőt többször használta.⁶⁰ A *serviens* itt azonos értelműnek tűnik a *famulusszal*. Arad és Csanád vármegye nádori közgyűlésén Kasa-i Kövér János fia Imre ügyvédje panaszt emelt Szeri Pósa fia István ellen, mert mikor ezen Imre szénát kaszáló embereihez akart menni, Szeri Pósa fia István név szerint felsorolt *famulusai* megtámadták, kifosztották, meg akarták ölni, s ő védekezés közben e *famulusok* közül kettőt megölt. A két megye alispánjai, szolgabírái és esküdtjei viszont eskü alatt vallják, hogy Imre cselet vetve, rosszindulatból (*malitia praeconcepta*) ölte meg a két *famulust*.⁶¹ A *famulusok* ez esetben is alkalmasak voltak erőszakos cselekményekre.

A pécsi káptalan jelenti a királynak, hogy Dadai László és Péter név szerint felsorolt *famulusaikkal* és jobbágyaikkal megtámadták és kifosztották a nyulak szigeti apácák jobbágysait, és hatalmaskodtak az apácák Merse és Igol nevű birtokain is.⁶² Itt a felsorolásban a *famulus* megelőzi a jobbágyot, de ennek aligha van jelentősége.

A pécsváradi konvent Nagy Lajoshoz intézett jelentésében a László mester és János cikádori apát közötti hatalmaskodás ügyében szerepel Nicolaus Somos *famulus*, kinek nevét a jobbágyoké előtt említi az oklevél. János apát fivére, Saska János is *famulusaival* együtt (*Cum famulis et complicibus*) hatalmaskodik. A hatalmaskodás során nyilaztak is.⁶³ Eszerint valószínű, hogy a *famulusok* jártasak voltak a nyilazásban.

Lajos király kijelenti, hogy minden birtokos nemes maga ítélkezhetik jobbágysai és birtoktalan *serviensei* felett, kivéve lopás és gyilkosság ügyében.⁶⁴ A birtoktalan *serviens* a birtoktalan *famulussal* azonos.

Hangan-i Gergely fia Tamás *famulusa* Benedek súlyosan megverte Kelemen *famulusát*, Jánost.⁶⁵

Ákos nembeli István egy lakatlan területen nem falut telepített egy 1375-ös ítélet szerint, hanem két kúriát emelt. Igaz ugyan, hogy a kúriák környékét megműveltette, de nem jobbágytelkeket hasított ki, hanem *famulusai* szántottak, vetettek rajta.⁶⁶ Eszerint világos, hogy a *famulus* nem teljes jobbágy, hanem ennél jobban függ urától, és helyzete kedvezőtlenebb.

A kalocsai káptalan jelentésében a László mester és Gesthi János közötti hatalmaskodásról előadja, hogy az egyik rablás végrehajtója János *famulusa*, Domokos volt, s ezt ura parancsára cselekedte.⁶⁷ Szabolcs vármegye alispánja jelenti, hogy kerecsényi Szalók Domokos egy vizsgálat szerint Kenézi Szaniszló birtokaira küldte hatalmaskodni *famulusait* és jobbágysait.⁶⁸ A sorrend nem rangbeli különbséget jelent, talán inkább azt, hogy a *famulus* jobban függ urától, és elsősorban ő „köteles” hatalmaskodni, ha ura ezt parancsolja.

⁶⁰ 1369. jún. 11. F. X/4. 159–160. No. LXXXIV.

⁶¹ 1370. máj. 21. Arad mellett. Dl. 91.762.

⁶² 1372. máj. 8. Dl. 25.139

⁶³ 1373. márc. 25. Z. III. 486–488. No. 375. Ugyanerről az ügyről szól a következő, 376. számú oklevél.

⁶⁴ 1374. nov. 1. Visegrád. Dl. 68.935

⁶⁵ 1375. szept. 10. Gömör. Ila–Borsa: *A Hanvay család levéltára*, 115. No. 113.

⁶⁶ Tringli István: *Ákos sátorhelye Ákosudvarhelyen*. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged 2000. 667.

⁶⁷ 1376. ápr. 10. Visegrád. Z. III. 625–626. No. 469.

⁶⁸ 1376. máj. 37. Z. III. 641–642. No. 484.

A pécsi káptalan jelentése szerint szigeti Kozma fia István Baranya megye alispánja Miklós fia Péter és Mihály nevű *famulusait* küldte el Bátmonostori Töttös birtokára hatalmaskodni.⁶⁹

Lajos király megtiltja, hogy az erdélyi püspökség jobbágyságait más bíróságok elé idézzék: „*jobbationes sui et servientes impossessionatos*”.⁷⁰ A „*servientes*” szó itt is „*famuli*”-t jelent.

Lens-i Marcel fia János, Tolna megye alispánja és négy szolgabíró tanúsítják, hogy Abel-i András fia László fiai, Jakab és János kérésére eltiltották Kethel-i Domokos jobbágyságát és *famulusát*, Kethel-i Mihály fia Pétert néhai András fia János Abel-i szőlejeének használatától.⁷¹ Érdekes, hogy a *famulus* családi neve azonos uráéval, és az is figyelemreméltó, hogy Domokos urának jobbágysága és *famulusa*. Úgy tűnik, hogy jobbágnak és *famulusnak* lenni két különböző dolog, de a „két állást” egyetlen ember is betöltheti.

A szeptesi káptalan bizonyítja, hogy előtte Mihály leánya Margit László és Pál nemeseiket, valamint Parvus Péter nevű *famulusukat* nyugtatja Miklós és Mihály megölése ügyében, miután neki a fogott bírák által megszabott teljes elégtételt megadták.⁷² A gyilkosságot eszerint két nemes és (valószínűleg kis termetű) *famulusuk* hárman együtt követték el.

Sárosi Sándor leszármazottai összes birtokaikat, jobbágyságukat és *famulusaikat* egymás között három részre osztották, de jobbágyságukról és *famulusaikról* úgy egyeztek meg, hogy ha ezek közül valamelyik a mostani osztály során kapott urától előbbi urához kívánna menni, ezt május 1-jéig javaival együtt megteheti, s aki ebben akadályozni akarná, 10 márka büntetést fizet.⁷³ A jobbágyságok és *famulusok* jogállása e tekintetben – úgy látszik – azonos volt.

Szeri Pósa fia Miklós fűkaszás után megtámadta Mihály aradi prépost kaszásait, jobbágyságait és *famulusait*, s egyet közülük megölt.⁷⁴ Hogy a fűkaszásban részt vevő személyek között van-e és milyen státusbeli különbség – nem derül ki.

Szeptesi Jakab országbíró vizsgálat folytatására kéri fel Pest megye hatóságát. Eszerint Mezőlaki Zámbo Miklós *officiális* és népei lekaszált szénájukat elvitték, vani házukat megtámadták, Erdel-i István és János, valamint Péter és Mihály nevű *famulusaikat* meg akarták ölni, Katalin szolgálót pedig megverték.⁷⁵ Eszerint Egyednek és Mihálynak legalább négy *famulusuk* volt. A zobori konvent előtt szó esik Fodor Miklós fia Pál Kakas János nevű *famulusa* megsebesítéséről.⁷⁶

Literatus Tamás, Miklós, János és Pál hatalmaskodva elfoglaltak egy falurészt, elfoglalták a pap kúriáját, s megverték egy jobbágyot és egy *famulust*. Úgy látszik, az írástudók sem riadtak vissza az erőszaktól. Az oklevél szerint jobbágy és a *famulus* között különbség van.⁷⁷

⁶⁹ 1376. júl. 4. Z. III. 645–646. No. 487.

⁷⁰ 1377. aug. 14. F. IX/5. 164–165. No. LXXXVI.

⁷¹ 1377. aug. 31. Tolnavár. Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt, (1314–1525)*. Szekszárd, 1998. 107–108. No. 28. (= Szakály)

⁷² 1378. jan. 21. Dl. 42.069.

⁷³ 1379. márc. 28. Gömör. Ila – Bors: *A Hanvay család levéltára*, 118. No. 121.

⁷⁴ 1379. jún. 16. Dl. 91.858.

⁷⁵ 1379. júl. 25. Visegrád. Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez, 1002–1437*. Budapest, 1982. 260–261. No. 927. (= Bakács: *Pest megye*)

⁷⁶ 1379. szept. 17. Dl. 75.550.

⁷⁷ 1379. okt. 23. Dl. 66.182. és 66.183.

Az egri káptalan jelenti Lajos királynak, hogy parancsára Abaúj megyében tanúvallatást tartottak, s a kihallgatott tanúk vallomásai alapján megállapították, hogy Warezo-i Pál fia László Jakab nevű *famulus*ával szeptember 27-én megölte Barcsai Sebestyént.⁷⁸

Simon fia János a Megyes *districtus*ban lévő falvakban lakó jobbágyaival és más birtokán lakó vlachjaival megrohanta Vasvári Tamás fia János házát, két *famulus*át lefejezte, más *famulus*okat súlyosan megvert.⁷⁹

Zsidói István fia Domokos panasza Verese gyházi István fia János ellen, ki egy jobbágyát verese gyházi *famulus*ai és jobbágyai által áttelepítette Verese gyházra.⁸⁰ Lack fia István fia Domokos két jobbágyát kifosztotta, egy *famulus*át pedig megsebesítette.⁸¹

A nádor ítélőszéke előtt Verese gyházi Lack fia Miklós panaszt emel Zsidói István fia Domokos ellen, ki verese gyházi erdejére tört, jobbágyait és Mihály nevű *famulus*át az országúton megtámadta.⁸²

Myser István lévai várnagy panaszt emelt Bars város tanácsa ellen, mert a város Kerecsen nevű jobbágybírájának, Miklósnak fiait, Lászlót és Jánost s a panaszos *famulus*át, Gallust az országúton elfogták, a városba vitték, és ott akasztófára ítélték. A város szerint a nevezettek fosztogattak.⁸³

Mária királynő megtiltotta Kolozsvár városának, hogy a kolozsmonostori apátság jobbágyai és „*familiares impossessionati*” felett bíraskodjék.⁸⁴ A „*familiares*” szó itt feltehetőleg „*famuli*”-t jelent.

A garamszentbenedeki konvent jelentette Garai Miklós nádornak, hogy perbe idézték Cozmal-i András fia Jánost, meghagyván, hogy Pál és András nevű *famulus*ait is állítsa törvény elé.⁸⁵

Györki Mihály fia Máté és János cinkosaikkal Györki Tamás fia György János nevű *famulus*át megtámadták, a nyílt úton félholtra verték, sertéseit és más állatait megölték, Györki faluban élő jobbágyait pedig megöléssel fenyegették.⁸⁶ A jobbágyok és a *famulus* társadalmi helyzete – mint a megkülönböztetés mutatója – nem azonos.

Mária királynő Doncs Ferenc, Mihály, László és Miklós összes jobbágyait és *famulus*ait saját bírói hatósága alá rendeli.⁸⁷ A szöveg szerint: „*iobagiones et famulos impossessionatos*”. Eszerint birtoktalan *famulus*okról van szó.

Mária királynő elrendeli a nagyszebeni kereskedőket kirabló személyek üldözését. Vezetőjük Allexius de Gyppus „*capitaneus et ductor*”. Vannak közöttük jobbágyok is, megnevezve, hogy kinek a jobbágyai, és „*Thomas dictus Pokol famulus Tetew de chyle sororius Byles*” és egy *hospes* is: Blasius Sclavus.⁸⁸ A jobbágyok eszerint egy *famulussal* és egy *hospessel* együtt raboltak.

⁷⁸ 1380. dec. 21. Dl. 83.376

⁷⁹ 1381. jan. 21. Buda. Dl. 72.390. Ugyanerről az esetről 1382. jan. 8. Visegrád. Dl. 72.396.

⁸⁰ 1381. ápr. 21. Szentersébetfalva. Dl. 64.950.

⁸¹ 1381. ápr. 21. Dl. 64.951

⁸² 1381. ápr. 29. Bakács: *Pest megye*, 264. No. 946.

⁸³ 1382. márc. 26. Visegrád. Dl. 71.362.

⁸⁴ 1384. febr. 14. ZW. II. 589. No. 1189.

⁸⁵ 1385. ápr. 27. Dl. 58.644.

⁸⁶ 1385. okt. 4. Buda. Dl. 69.262.

⁸⁷ 1385. okt. 23. Buda. Smičiklas, Tadeus: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie ac Slavoniae*. *Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. II–XVIII. Zagrabie, 1904–. XVI. 555–556. No. 428. (= Smič)

⁸⁸ 1386. júl. 15. Esztergom. ZW. II. 604–605. No. 1208.

Bars megye jelentése szerint Kysheled-i Pál fiai: András és Dénes *familiárisaikkal* a Forgách család Miklós nevű *famulusát* megölték.⁸⁹ Hogy az itt említett *familiárisok* és a megölt *famulus* között volt-e társadalmi különbség, az legalábbis kétséges.

Ugyanez mondható a váradi káptalan Zsigmond királynak küldött jelentésében foglaltakról, mely szerint Fülöpi Lőkös fia István *familiárisaival* fegyveresen Kálló falura tört, s onnét Kállói Demeter fia Szaniszló Balázs nevű *famulusát* erőszakkal elköltöztette.⁹⁰

Losonczi István macsói bán, Bodrog megye főispánja s a vármegye közönsége számos gonosztevő ügyében hoz ítéletet, név szerint felsorolva őket. Ezek között vannak: *Stephanus dictus Kurz famulus Andreae Pakay, Fatha famulus plebani de Davoth, Dominicus filius Petri iobagio et famulus Pauli filii Nicolai de Rayad, Demetrius dictus Langos in facie vulneratus famulus Michaelis Pereni, Andreas condam famulus Marthini de Reeg*. Ezeket levelesítik, azaz bárki megölheti őket.⁹¹ A felsorolt *famulusok* közül Péter fia Domo-kos érdekes személy, mert ő *iobagio* és *famulus*.

Abatúj vármegye hatósága bizonyítja, hogy Barcsai Márton fia Kelemen Mihály nevű *famulusának* és jobbágynak a kitűzött napon egy ezüst kehelyért kassai pénzben 6 forintot kellett kifizetnie.⁹² Eszerint Mihály *famulus* is volt és jobbágy is.

Zsigmond király a pannonhalmi konventnek tudtára adja Gersei Pető fia János, György és Tamás panaszát, mely szerint Vasvár *hospesei* két jobbágyukat megölték, utóbb pedig, amikor Gersei György név szerint felsorolt *famulusaival* s más hozzátartozóval Vasvárból haza akart menni, megtámadták őket, s egy *famulusát* súlyosan megsebesítették.⁹³

A leleszi konvent jelenti: Ormoz Miklós fiai: Pál, István és János nevű komáromi *familiárisaikat* László fia György Tuser nevű falujába küldték s ott azok Györgynek Antal fia Pál nevű *famulusát* halálosan megsebesítették.⁹⁴

Egy oklevelet tartalmazó kötetben egymás után következik két oklevél, melyekben szövegük szerint Remete Péter fia István szolgálai szerepelnek. Az egyik oklevélben Lacha és Veres László *familiárisokról* van szó, a másikban Kun János nevű *famulusáról*.⁹⁵ Az oklevelet kiadó Ortvy Tivadar a kettő között – valószínűleg helyesen – nem tett különbséget.⁹⁶

Keresztúri Imre fia András megszöktette Lybele-i György fia László Egyed nevű *familiárisát*, s ezzel neki 60 forint kárt okozott.⁹⁷ E *familiárist*, úgy tűnik, *famulusnak* is lehetne nevezni.

Gersei Pető fia György panasza szerint a Vas megyei Gersén lakó *famulusa* és jobbágya: Chak Domonkos fia László nagy összeget kitevő pénzével titokban Szarvaskendi Doncs Miklóshoz szökött, s ez nem adja őt vissza.

Altáni Bán fia Gergely özvegye és ennek fia, János *familiárisaikat* és *stipendiáriusaikat* a panaszos László házára küldték hatalmaskodni.⁹⁸ A *stipendiárius* itt valószínűleg zsoldos

⁸⁹ 1387. febr. 6. Bars. Dl. 58.662.

⁹⁰ 1390. márc. 10. Dl. 53.971.

⁹¹ 1391. Bodrog. Z. IV. 467–470. No. 379.

⁹² 1392. márc. 27. Garadna. Dl. 75.170.

⁹³ 1392. nov. 27. Buda. Dl. 91.996.

⁹⁴ 1393. okt. 28. Dl. 68.053.

⁹⁵ 1393. nov. 2. Visegrád. Ortvy Tivadar: *Temesvármegye és Temesvár város története. 4. köt. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*. Gyűjt. Pesty Frigyes I. Pozsony, 1896. No. 720. és 721. (= Temes)

⁹⁶ 1394. jún. 5. Dl. 64.857.

⁹⁷ 1395. febr. 15. Visegrád. Dl. 92.025. Lásd még Dl. 92.026. és Dl. 92.034.

⁹⁸ 1396. ápr. 1. Kőrös Dl. 101.936.

fegyverest jelent – kinek társadalmi helyzete hasonló lehetett a *familiáris*éhoz, illetőleg *famulus*éhoz.

Márkusfalvi Máriás fia László és Márkusfalvi Miklós fiai Antal és Fülöp egyezséget kötnek László Lőcsén lakó *famulus*ának, Kázmérfalvi Máriás fia Máténak Antal és Fülöp által történt megsebzése miatt az utóbbinak fizetendő vérdíj ügyében.⁹⁹ Nem érdektelen, hogy a *famulus* Lőcsén, tehát városban lakott, így feltehetőleg nem földműveléssel foglalkozott.

A Bozytai Kardos István özvegye és Barcsai Mátyus fia Péter közti perben elfogadják Barcsai István akkori *famulus*ának, Magnus Istvánnak a megye előtt tett vallomását, hogy Perényi Péter neki adott egy lovat, nem pedig urának, Istvánnak.¹⁰⁰

Zsigmond kiváltságlevele szerint Széplaki János és Péter jobbágycsoportjai (*iobagiones et famulus impossessionatos*) uraik törvényhatósága alá helyeztetnek.¹⁰¹

Erdőtélki Kun Jánosnak, János esztergomi érsek vadászának erőszakátétele Székely Jánossal, Veres Péterrel s más *familiáris*okkal és egy jobbággal együtt: Kiszabadítottak egy vétkéért kolostorba szállítandó jobbágyot, elraboltak 3 serleget és 9 ezüst kanalat, s a székéren utazó Egyed *subdiaconus*t, az apát káplánját keményen megverték.¹⁰² Érdekes, hogy az egyik *familiáris* (? *famulus*?) székely volt.

A pécsi káptalan jelentette a királynak, hogy Kozári Ugocs és neje Imre pécsváradi apát erdejében jobbágyaikkal (*famulis et iobagionibus*) a fát kivágatták és elhordták.¹⁰³ Jellemző, hogy az oklevélregesztő készítője elegendőnek tartotta, hogy a „*famulis et iobagionibus*” kifejezést egyetlen szóval: „jobbágyaikkal” fordítsa.

Gömör megye idézésére Várkonyi Jakab fia András nem jelent meg, és *famulus*ait: Pétert, Jakabot, Mátyást, Miklóst nem állította elő.¹⁰⁴

Szécsényi Frank levelet írt a vasvári káptalannak Csák Domokos fia László elszökött jobbágya és *famulusa* visszaadása tárgyában.¹⁰⁵ Itt egyetlen személyről van szó, aki jobbágy és *famulus*.

A pécsi káptalan megállapította, hogy Boldogasszonyfalvai Leusták fiai György és Barnabás elküldték *famulus*ukat, Illést és szentmártoni jobbágyaikat a nyulak szigeti apácák Baranya megyei birtokára, Hidvégre, s itt ezek több asszonyt és 3 jobbágyot megverték.¹⁰⁶ Érdekes, hogy a *famulus* meg van nevezve, a jobbágyok nem. Nem lehetetlen, hogy a *famulus* vezette a csoportot.

Zsigmond király felszólítja a leleszi káptalant, hogy tartson vizsgálatot Semjéni Lőkös fia Miklós panaszára, mely szerint Bátori Péter fia János bátori *famulusa* és jobbágya: Kalmár Péter az ő jobbágyától 32 forintot elvett.¹⁰⁷ Eszerint Kalmár Péter Bátori Péter fia Jánosnak *famulusa* is volt, meg jobbágya is, neve pedig arra vall, hogy kereskedéssel (vagy azzal is) foglalkozott.

A temesi ispánok beiktatják Szentgyörgyi Miklós deákot a Temes megyei Kér birtokba, melyet tőle Oszlári Jánosnak és Pálnak apja és egy *famulusa* meggyilkolása miatt 60 dé-

⁹⁹ 1397. aug. 20. *Közlemények Szepes megye múltjából*, 10. (1915) 1–4. sz. 42. No. 117.

¹⁰⁰ 1397. szept. 19. Garadna. Dl. 83.456.

¹⁰¹ 1397. okt. 26. Temesvár. Z. V. 46–47. No. 45.

¹⁰² 1398. aug. 17. Dl. 8342.

¹⁰³ 1398. júl. 1. Z. V. 70–72. No. 65.

¹⁰⁴ 1398. szept. 2. Gömör. Dl. 96.700.

¹⁰⁵ 1398. nov. 14. Visegrád. Dl. 92.086.

¹⁰⁶ 1399. szept. 17. Mályusz Elemér: *Zsigmond-kori oklevéltár I.* Budapest, 1951. 672/6061. (= Zs)

¹⁰⁷ 1399. nov. 5. Visegrád. Zs. I. 680–681/6114.

nármárkáért kell visszaváltaniuk.¹⁰⁸ A meggyilkolt *famulus*ról az oklevél semmi egyebet nem közöl.

Baranya megye és alispánjai bizonyítanak egy hatalmaskodást, melynek során egy *famulust* a szántóföldön megnyilastak.¹⁰⁹ E *famulus*ról annyit tudhatunk meg, hogy földművelés volt a feladata.

A somogyvári konvent jelenti Zsigmondnak, hogy Kéri Jánost és társait hatalmaskodás miatt a királyi kúriára megidéztette, mert megtámadták Zselizi Vesszős György és Töttös János birtokát, Györgyöt meg akarták ölni, Mihály nevű *famulusukat* és annak egy lovát pedig nyíllövéssekkel megsebesítették.¹¹⁰ Mihály *famulus*ról az oklevél annyit árul el, hogy lova volt.

Oszlári Mayos fia János 10 évvel ezelőtt megölte Szentgyörgyi Imre fia Jakabot s ennek *famulusát*. Fizetett értük 440 forint vérdíjat, s most mégis pert akarnak ellene indítani.¹¹¹ Az oklevélből semmi többet nem tudunk meg a *famulus*ról, mint ahogy Lőkös *famulus*ról sem, kit egy hatalmaskodás során megverték.¹¹²

Zsigmond király felszólítja Zemplén megyét, hogy tartsanak vizsgálatot Buthkai Tamás fiai: János és Zsigmond panaszára, mely szerint *famulusukat* Buthkai Fodor János szeptember 29. körül, mikor Buthkai László fia János özvegyével Buthka birtok határában makkot akart szedni, kaponyai Kaponya Gergely, Orosz Gergely, Dayka Lőrinc és a kis Mihály Kaponya *familiárisai* és jobbágycái az erdőben négy nyíllövessel halálosan megsebesítették.¹¹³ Ez esetben az a feltűnő, hogy Buthkai Tamás fiai *famulusának* szintén Buthkai a vezetőneve. Talán ugyanabból a családból származó közeli rokonok. A Buthkaiakat megtámadó Kaponya Gergely emberei az oklevél szövege szerint *familiárisai* és jobbágycái, de e „*familiárisok*” könnyen lehetnek *famulusok* is.

Az eddig idézett oklevelekből megállapítható, hogy a *famulusok* nagy része birtoktalan, helyzetük hasonló a jobbágycáéval, de nem feltétlenül azonos. Említenek „jobbágycák módjára” élő *famulusokat*, ezek feltehetően jobbágycátelken laknak. Nem állapítható meg, hogy a jobbágycák vagy a birtoktalan *famulus* helyzete kedvezőbb-e. Ez változó lehetett. A *famulust* néha *familiárisnak* vagy *serviensnek* nevezik, holott *familiárisok* és *serviens* általában szabad állapotú fegyverviselő emberek. Hogy ennek mi az oka, nem tudjuk. Feltűnő és érdekes jelenség, hogy a *famulus* családi neve néha azonos földesuráéval. Hogy ezek elszegényedett rokonok-e vagy sem, nem tudjuk, s azt sem, hogy ha nem rokonok, miért viselnek azonos családnevet.

A *famulusok*nak van egy nem jelentéktelen rétege, melynek társadalmi helyzete az eddig szereplő *famulusok*énál lényegesen kedvezőbb, s olykor képzettségük is magasabb.

A pozsonyi káptalan előtt Janyk-i János fia Jakab *comes* a Magar földek között fekvő 80 holdnyi szerzett földrészét és egy telkét Janyk faluban (*fundus curie*) 4 hold hosszúságban és szélességben, melyen *famulusa*, Mihály fia Matheuka (Matyuka) lakik, szolgálataiért neki adja szavatosság vállalásával. Ebbe beleegyezik fivére, Péter fia Tamás is, ki fivérét, Domokost is képviseli.¹¹⁴ Mihály fia Matyuka hű szolgálataiért nem csekély adományt kapott, hiszen 80 hold föld és egy kúria építésére alkalmas telek tulajdonosává vált.

¹⁰⁸ 1399. nov. 18. Temesvár. Zs. I. 685/6153.

¹⁰⁹ 1400. jan. 12. Nagyfalu. Zs. II/1. 3/18.

¹¹⁰ 1400. júl. 21. Z. V. 180–182. No. 156.

¹¹¹ 1400. szept. 26. Dl. 42.753.

¹¹² 1400. okt. 6. Semjén. Zs. II/1. 65/534.

¹¹³ 1400. dec. 21. Zs. II/1. 83/721.

¹¹⁴ 1310. jan. 6. Anjou II. 358. No. 816.

A jászói konvent előtt Thekus fia László fia János udvarnoki birtokából egy bizonyos részt *famulus*ának, Konrád fia Jakab fia Albertnek az udvarnokok földjéből elkülönített földet adományoz hú szolgálataiért, melyeket Albert gyermekkorára óta teljesített, főként amikor Károly, Magyarország királya Esztergom várát ostromolta, s a nevezett János mester védelmében életveszélyesen megsebesült.¹¹⁵ Az oklevél hasonlít a hadi érdekért történő birtokadományokhoz, azzal a különbséggel, hogy nem a király adományoz, hanem a *famulus* ura. Az „udvarnok” szó helynévnek tűnik.

A 4 esküdt bíró közül 3 Bars megyei bíró, barsi nemesek előadják: a közülük való Miklós *comes* fiaival, Fülöppel és Jánossal együtt megidéztek Bochov *comest* azzal a feltétellel, hogy az ifjú Demetert és ennek jobbágját, Jánost, kik az ő *famulus*ai, szintén magával hozza.¹¹⁶ Eszerint Demeter is, a magával hozandó János is *famulus*ok, de az utóbbi az előbbinek jobbágya! Úgy tűnik tehát, hogy a *famulus*ok nem egyenrangúak, ugyanannak az úrnak a *famulus*ai, de különböző társadalmi szinten vannak.

A szepesi Szent Márton egyház káptalanja előtt néhai Rikolf fia Rikolf mester tiltakozást jelent be, mert Kokos mester *famulus*a, Ábrahám fia Fülöp a Heinburggal szemben telepített falut, melyet Kokos mester saját birtokából adományozott neki, saját határain túl is betelepítette, Rikolf mester örökbirtokának egy részét is igénybe vette, s az ahhoz tartozó erdőt Rikolf mester kárára kiirtotta.¹¹⁷ Ez a *famulus* tehát falut telepít, ehhez ura örökbirtokának egy részét is hozzácsatolja, erdőt irt!

A szepesi káptalan előtt Polan fia András fia János tiltakozik, hogy Popi-i Miklós mester királyi ember és Mátyás mester Fülöp mester jegyzője, a káptalan embere Péter pap vikárius jelenlétében Hunderthmark faluját tőle elvették, s őt mint ellentmondót augusztus 1-jére megidéztek, de Miklós mester ezen időpont előtti ellentmondását nem véve tekintetbe a falut Baranch-i Benedeknek, Fülöp mester *famulus*ának iktatták.¹¹⁸ Eszerint ez a *famulus* egy egész falu birtokosává válik!? Ez szinte lehetetlen. Lehetséges, hogy Benedek *famulus*-nak az iktatásban volt szerepe s a falu urának, Fülöp mesternek birtokába került.

I. Károly király Rikolf *comes* fiai Kokosi János és Rikolf kérésére átírja IV. László király 1288. március 23-án kelt oklevelét s a szepesi káptalan 1322. március 6-i oklevelének határjáró részét. A kérelmezők részt vettek a király hadjárataiban, a Péter fia Máté elleni, Kassa melletti csatában vérüket hullatták, és ott *famulus*aik közül sokan elesetek.¹¹⁹ Nem lehetetlen, hogy a Rikolf fiak serege nagyrészt *famulus*okból állt, de valószínűbb, hogy tévedésből az oklevél a *famulus* szót használta a *familiáris* helyett.

Miklós mester, pozsonyi ispán hírt ad egy közgyűlésről, melyen egy hatalmaskodási ügyet tárgyalnak. E közgyűlésen sem az alperes, Bugar fia Márton nem jelent meg, sem *famulus*ai.¹²⁰ Valószínű, hogy az alperes *famulus*aival együtt hatalmaskodott.

Péter mester pozsonyi *comes* s a négy szolgabíró tudatják, hogy Miklós prépost *famulus*a, Gergely senkit sem bántalmazott Máté egykori nádor *famulus*ai és emberei közül, s egyetlen jobbágját sem kényszerítette faluja elhagyására, hanem Buda mester és *famulus*ai verték meg Gergelyt.¹²¹ A *famulus*ok itt mint verekedések „végrehajtói” szerepelnek. Hogy

¹¹⁵ 1314. máj. 1. A. I. 341–343. No. 310.

¹¹⁶ 1322. júl. 22. Bars. Anjou VI. 255–256. No. 694.

¹¹⁷ 1322. júl. 24. Anjou VI. 257–258. No. 700.

¹¹⁸ 1322. júl. 26. Anjou VI. 266–261. No. 709.

¹¹⁹ 1323. jún. 11. Anjou VII. 126. No. 265.

¹²⁰ 1323. jún. 20. Anjou VII. 139. No. 297.

¹²¹ 1323. júl. 2. Anjou VII. 158. No. 338.

a *famulusok* a jobbágyok előtt szerepelnek az oklevél szövegében, ennek valószínűleg nincs jelentősége.

I. Károly király megerősíti Doncs mester, zólyomi és liptói ispán 1323. évi adományát, melyben *famulusának*, László fia Mihálynak erdőt adományoz.¹²² Ez a *famulus* most már nem egészen szegény ember.

Fülöp nádor, szepesi és újvári ispán elvette Cherba birtokot Bogomerius fiaitól, a liptói Donch mester *famulusaitól*.¹²³ E *famulusok* is birtokosok voltak, akár az előző oklevélben szereplő, az sem lehetetlen, hogy egyikük azonos vele.

A fehérvári káptalan előtt Miklós fia Miklós, Thengned-i nemes szőlőt adományoz *famulusának* Supunya-i Orrus Syke fia Péternek szolgálataiért, különösen azért, mert érte vérért hullatta, sebeket kapott, és megcsonkult.¹²⁴ Péter *famulus* eszerint harcolt Miklós fia Miklós fegyveresei között, és vitézsége jóvoltából szőlőbirtokossá lett.

András, Vas megye *curialis comese* meghagyja a vasvári káptalannak, hogy vizsgálja ki a következő esetet: Tót (Sclavus) Lőrinc *famulusait* és összes Mostun-i jobbágyát szekerekkel fegyveresen kiküldte Byr-i Miklós fia Bekus birtokára, kik ennek összes terményét elvitték, és ott Bekus testvéreit, Jánost és Pált s ezek *famulusát*, Pétert nyilakkal, kardokkal, lándzsákkal életveszélyesen megsebesítették. Ha ez igaz, idézzék meg Lőrincet Jánossal és Pállal szemben, s kötelezzék őt *famulusa*, Leuce előállítására.¹²⁵ Eszerint Lőrinc *famulusai* és jobbágyai, vagy ezek egy része, nyilakkal, lándzsákkal, sőt kardokkal voltak felfegyverezve, tehát – úgy tűnik – katonai fegyverekkel, ami elképzelhetővé teszi, hogy egy úr magánhadában *famulusok* és jobbágyok is harcolhattak. A vád igaz lehetett, mert az idézettek a kijelölt időpontban nem jelentek meg.

I. Károly [C] wriatus *comes* fia Gergely, Fejér megye ispánja és hasznosi várnagy a király udvari vitéze kérésére Gergely *famulusainak*, Nebluch nemzetségbeli Farkasnak, Kemyn-nek, Györgynek és Hennyh-nek Kemyn fiainak, horvátországi nemeseknek szolgálataik fejében s Chemenyk és Dolen nevű birtokaik pusztulásáért kiváltságokat ad; birtokaikon a király védelme alatt szabadon élhetnek, azokon népek telepedhetnek le. Ugyanolyan szabadságokat élvezhetnek, mint a Lapch-i nemesek, s a király híveit szabadon szolgálhatják, mint a királyi udvar *familiárisai*.¹²⁶

Úgy tűnik, itt téves a *famulus* kifejezés, mert horvát nemesekről van szó, kik a királyi udvar *familiárisaihoz* hasonló állapotot nyernek.

I. Károly király meghagyja Mykch szlavón bánnak, hogy Herbold fia Istvánt, aki „esse *famulum nostre regie maiestatis*” – zaklatni ne merje.¹²⁷ Herbold fia István esetleg királyi *famulus* – ha így van, akkor a *famulusok* legelőkelőbb rétegéhez tartozik, de valószínűbb, hogy nem *famulus*, hanem királyi *familiáris*.

A vasvári káptalan tudatja a Vasvár megyei szolgabírákkal, hogy megtudták: Peresztetgfői Heym fia László mester *famulusa* és *officiálisa*, Miklós rátört Miklós fia János és Lőrinc fia Herke birtokára, s két lovukat és más javaikat elvitték, és más károkat is okoztak.¹²⁸

¹²² 1323. júl. 13. Buda. Anjou VII. 168. No. 358.

¹²³ 1323. okt. 6. Mályusz Elemér–Borsa István (szerk.): *A Szent-Ivány család levéltára, 1230–1525*. Budapest, 1988. 25. No. 30.

¹²⁴ 1324. jan. 6. Anjou VIII. 12. No. 7.

¹²⁵ 1324. júl. 23. előtt. Anjou VIII. 179. No. 353.

¹²⁶ 1324. okt. 19. Anjou VIII. 227. No. 448.

¹²⁷ 1325. dec. 9. Visegrád. Iványi Béla: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931. 17.

¹²⁸ 1326. jan. 5. Anjou X. 38–39. No. 5.

A szóban forgó Miklós *famulus* Heym fia László mesternek *officiális*a, tehát uradalmi tisztje volt.

A pécsváradi konvent jelenti, hogy 1327. május 11-én László pécsi püspök *famulus*a, Procurator Péter a püspök Kulked nevű falujából fényes nappal fegyveresen tört a nevezett falu népével együtt Becsei Egyednek Újfalu nevű Duna menti falujára, miközben per van folyamatban egyrészt a püspök, másrészt Becsei Imre fiai: Töttös és Vesszős között.¹²⁹ A pécsi püspök *famulus*a ilyen módon igyekezett befolyásolni a folyamatban lévő pert egy falu népének segítségével. A *famulus* neve, Procurator Péter arra utal, hogy foglalkozása procurator azaz ügyvéd volt, így a per ilyen módon történt befolyásolása különösen érdekes. Péter nyilvánvalóan befolyásos és képzett személy lehetett *famulus* létére.

A váci káptalan előtt Szécsi Miklós fia Péter, nógrádi *comes* és a fiát képviselő Béli Tamás fia Mikó *comes* kiegyeznek azon jogsértésekkel kapcsolatban, melyeket Locsk okozott Péter mesternek és fivérenek. Locsk 65 márka kifizetésére köteles, melyből 15-öt *famulus*a, Cosmas helyett fizet ki.¹³⁰ A jogsértésekben Cosmas *famulus*nak is fontos szerepe lehetett.

I. Károly király értesült arról, hogy Elefánti Dezső mester ráküldte Vezekény falura *famulus*sait, kik ott erőszakoskodtak.¹³¹ E *famulus*ok mintegy Elefánti Dezső erőszakos végrehajtói voltak – erőszakoskodásuk során talán valamilyen fegyvert használtak.

A szepesi káptalan teljesíti Rikolf fia Rokos mester *serviensének*, Ábrahám fia Fülöpnek ura és annak testvére, Rikolf nevében, valamint Poyan fia András fia János mester *famulusának* Detricus fia Kosa-nak szintén ura nevében előterjesztett kérését, és átírja I. Károly június 22-i privilégiumát Rikolf és András fiainak bányászati és bíraskodási kiváltságairól.¹³² Az egyik úr *serviensének* s a másik úr *famulusának* társadalmi helyzete hasonlóknak tűnik.

A budai káptalan jelenti a királynak, hogy az általa elrendelt vizsgálat szerint Elefánti Dezső valóban ráküldte *famulus*sait Pál fia Miklós Vezekény nevű falujára, s ott erőszakoskodtak, és ugyanezen *serviensei* megtámadták Pál fia István Baracska nevű faluját is, ahol több nőt és férfit nyíllövésekkel és más fegyverekkel megsebesítve félholtan hagytak.¹³³ Ez esetben a *famulus*ok és *serviensek* ugyanazon személyek, a két szó tehát ugyanazt jelenti. Figyelemreméltó, hogy az erőszakoskodó *famulus*ok, illetve *serviensek* nyilat és más fegyvereket használtak erőszakoskodásuk során.

A Demeter tárnokmester által tartott *generalis congregatió*n szó esik arról, hogy Angelus kamaraispán *famulus*sait kifosztották, 50 M. dénárt elvettek tőlük.¹³⁴ A *famulus*oknak az 50 dénár talán saját tulajdonuk volt, de lehetséges, hogy uruk, a kamaraispán bízta rájuk. Eszerint vagy nem voltak szegények, vagy nagyon megbízhatók lehettek.

Beel-i Ehellős fia Mihály *comest*, Tuz Pető egykori zugligeti alvárnagyát megsebesítik Henrik veszprémi püspök, királynéi kancellár *officiális*ai és *famulus*ai.¹³⁵ A nevezett *officiális*ok és *famulus*ok eszerint ügyes erőszaktevők voltak. A *famulus*ok az oklevél szerint talán az *officiális*ok alárendeltjeinek tűnnek, de az is lehet, hogy ugyanazokat a személyeket nevezik *officiális*oknak és *famulus*oknak.

¹²⁹ 1327. máj. 15. Anjou XI. 105. No. 219.

¹³⁰ 1327. jún. 30. Anjou XI. 159–160. No. 337.

¹³¹ 1327. júl. 17. Visegrád. Anjou XI. 176–177. No. 371.

¹³² 1327. júl. 19. Anjou XI. 178. No. 378.

¹³³ 1327. júl. 21. Anjou XI. 179. No. 381.

¹³⁴ 1327. okt. 13. Szatmár [Németi]. Anjou XI. 231–232. No. 491.

¹³⁵ 1328. febr. 24. Anjou XII. 52. No. 88.

Knauz Nándor: *A budai káptalan regesztái* című művében a No. 21. alatt szerepel I. Károly 1328. március 9-én kelt adománylevele, melynek szövegében *quidemfamiliaris* = *quidemfamulus*. A két elnevezés itt ugyanazt jelenti.¹³⁶

Pál kanonok jelenlétében birtokügyben eskütételre kerül sor Sebestyén fia Péter, Sági Miklós fia János királyi officialis és requisitor *famulusa*, Csatári Lukács előtt.¹³⁷ A királyi *officialis*nak Csatári Lukács *famulus* nyilvánvalóan beosztottja, és különleges feladata van: requisitor, azaz olyan személy, akinek feladata valaminek vagy valamiknek a megkeresése. A szónak van levéltáros jelentése is, de úgy vélem, ezt nyugodt szívvel figyelmen kívül hagyhatjuk. A királyi *officialis*nak aligha lehetett külön levéltára!

I. Károly egyezséget hoz létre a Szent Jakab kolostor apátja és konventje, valamint azok között, kiket a *famulusok* közül az *officialisok* sorába emelnek.¹³⁸ Dózsa nádor fiai: Jakab, Pál és Dózsa birtokot adományoznak Meró Pálnak és Andrásnak, *famulusa*iknak (*famulis nostris*) szolgálataikért, melyeket atyjuknak és nekik tettek.¹³⁹ Jakab, Pál és Dózsa eszerint hű szolgálataikért birtokosokká lettek.

A nyitrai káptalan jelenti a királynak, hogy a turóci prépost *famulus*ain elkövetett hatalmaskodásért a nyitrai alispánt kérdőre vonta, és kötelezte arra, hogy három lovat, ruhákat, fegyvereket és pénzt, amit a turóci prépost *famulus*aitól elvett, azoknak adja vissza.¹⁴⁰ A turóci prépost *famulus*ainak tehát lovaik és fegyvereik voltak, s kifejezetten hadakozóknak tűnnek. Kérdés, hogy nem azonosak-e az egyházi hadakozó jobbágyokkal.

I. Károly arra kötelezi a szatmári és Németi-i kereskedőket, kik Damjánhidán és Kacsurdon át Bátor felé tartanak, hogy Bátori Bereck fiai: János szilágyi ispán, András váradi püspök, Lőkös és Miklós érdemeiért kötelesek áruikat először Bátorban a szerdai hetivásáron kirakni csere vagy eladás céljából. Érdemeik közt szerepel, hogy *ministereik*, *famulusa*ik és jobbágyaik közül a király ellen lázadók többet megöltek.¹⁴¹ A *famulus* itt, úgy tűnik, a jobbágnál feljebb áll a társadalmi ranglétrán.

I. Károly a szomolnokiaknak földet adományoz. Az adományozás alkalmából jelen volt: Foy de Wigman fia Farkas, ki Péter fia Tamás csókakői és gesztesi várnagy *famulusa*.¹⁴² Az ügyben tanúskodó várnagyi *famulus* nem lehetett egészen alacsony státusú személy.

A nyitrai káptalan jelenti, hogy Györök falu Csanád esztergomi érsek birtoka. Ezt az érsek *famulusa*, Domonkos fia János útján I. Károly király oklevelével igazolja.¹⁴³ Domonkos fia János *famulus* nyilvánvalóan az érsek bizalmas embere.

Jakab mester tordai ispán, Dénes fia László és Tholdalagi Barnabás szolgabírák tudtul adják, hogy Jakcs fia Pál, Bythe fia Péter a vármegye előtt tiltakoztak Máté fenesi várnagy, a püspök *famulusa* erőszaktétele ellen. A vármegye kiküldött embere igazolta a panaszt.¹⁴⁴ Ez a püspöki *famulus* várnagy volt, tehát előkelő embernek mondható. Nem lehet azonban kizárni, hogy itt püspöki *familiáris*ról van szó, akit tévesen neveztek *famulus*nak.

Az esztergomi keresztesek válasza I. Károlynak arról a nyomozásról, melyet Fekete Benedek saskői alvárnagy ellen folytattak: A nevezett alvárnagy a garamszentbenedeki apát-

¹³⁶ 1328. márc. 9. *Magyar Történelmi Tár*. Pest–Buda, 1855–1934. XII. 13. (= MTT)

¹³⁷ 1329. aug. 3. Veszp. Reg. 86. No. 201.

¹³⁸ 1329. febr. 8. Visegrád. F. VIII/3. 358–360.

¹³⁹ 1330. febr. 17. A. II. 463. No. 405.

¹⁴⁰ 1331. jún. 6. A. II. 538. No. 461.

¹⁴¹ 1332. febr. 17. Visegrád. Dl. 2593.

¹⁴² 1332. febr. 15. Visegrád. F. VIII/3. 577.

¹⁴³ 1332. okt. 3. Nyitra. Str. III. 215–216.

¹⁴⁴ 1335. aug. 18. Dl. 96.182.

ság jobbágyának özvegyét *famulusai* által elfogatta és várába vitette, fejét megsebesítette, és tetszése szerinti ideig várában tartotta. Ezenkívül Miklós, Dezső és János, valamint János fiai: Pál deák, Albert és János társaikkal fegyveresen megtámadták az apátság Petend nevű faluját, s egy Doncs nevű *famulusukat* a monostor előtt súlyosan megsebesítették.¹⁴⁵ Az alvárnagy *famulusai* lehettek fegyveresei, de lehettek másmilyen szolgái is, az előbbi a valószínűbb. A Petend faluban élő *famulusról* többet nem mondhatunk.

Petrus Gervasius Viviers-i kanonok, pápai apostoli nuncius kiadásairól szóló jegyzőkönyvében olvasható: 1338. június utolsó napján a pozsonyi bíró egyik *famulusának*, ki emgem 3 nap alatt Esztergomba vezetett, adtam 1 arany forintot és 36 bécsit (Viennenses) – melyek 6 garast értek.¹⁴⁶

Druget Vilmos nádor tudatja, hogy Gyurk fiai: István és Pál a bácsi káptalan idézőlevelének megfelelően tartoztak színe előtt megjelenni 1337. december 7-én. Egyed fia Nagy (Magnus) Benedek, Gyurk fiainak *serviense* bemutatta a király oklevelét, mely szerint Gyurk ezen fiai – mint Miklós macsói bán *famulusai* a Szerbia ellen vonult hadseregben a bán seregében szolgáltak, s ezért nem tudnak megjelenni. A király utasította a nádort, hogy az ügyet halassza el. Viszont a másik fél: a Morouch-i Mihály érdekében megjelent Illés fia Gallus, azt állította, hogy Gyurk fiai nem voltak ott a bán seregében.¹⁴⁷ A macsói bán *famulusai* harcosok (nem kizárt, hogy itt is *familiárist* akartak írni), Gyurk fiainak *serviense* viszont nincs ott a hadseregben, melyben Gyurk fiai mint *famulusok* felvonultak – feltehetően azoknál alacsonyabb társadalmi helyzetű személy.

Miklós fia István szatmári ispán és a négy szolgabíró igazolják, hogy Lengen János kifizette azon bírságokat, melyekben az alispán és *famulusa*, Ferenc ellenében elmarasztaltatott.¹⁴⁸

Gogan és Anian Pál *comes* országbíró beszercei alvárnagyai *famulusuknak*, Fodor Péternek szolgálataiért egy sűrű erdőt adományoznak a Wesela patak mellett, hogy azt benépesítse a környező német telepések kiváltsága szerint. Fodor Péter az alvárnagyok s a beszercei esküdtek és polgárok előtt e privilégiumot a bíraskodással együtt Gábornak és Péternek adta át.¹⁴⁹ Az országbíró várnagyai *famulusukat* földbirtokossá teszik, de ez – úgy tűnik – e jogokat Gábornak és Péternek ajánlja fel az alvárnagyok és a beszercei esküdtek előtt.

Pál országbíró előtt Chychoa-i János fia László a bírói úton elfogott Bulcsú Lukács ellenében előadta, hogy Bulcsú az ő nagyapjának volt jobbágya, Lukács pedig az ő birtokán volt szolgáló jobbágy és *famulus*. Ennek ő egy Sorwl nevű, Fejér megyében fekvő birtokának *officiális* tisztségét adta. Mikor ő, János fia László birtokperbe keveredett és eközben fogóságba esett, Lukács *officiális* Sorwl birtokon 100 márkányi kárt okozott, s mikor ő rokonaival kiegyezett és Sorwl birtokot a király és a budai káptalan embereivel iktatni akarta, Lukács ellentmondott. Azt állította, hogy bár ő László *serviense* és *officiális*, de most szomszédja saját öröklött Sorwl birtokán (nem László birtokán!), és e saját birtoka határjelekkel van elkülönítve, és így saját birtoka beiktatásának mondott ellent.¹⁵⁰ Egy *famulus* társadalmi emelkedését írja le az előbb ismertetett oklevél. Lukács apja Bulcsú János fia László nagyapjának volt jobbágya, Lukács pedig János fia László birtokán volt jobbágy és *famulus*.

¹⁴⁵ 1336. ápr. 3. Esztergom. Str. III. 281–282. No. 409.

¹⁴⁶ 1338. jún. 30. Str. III. 316. No. 456. Viviers Dél-Franciaországban van. A pozsonyi bíró *famulusáról* többet nem mondhatunk.

¹⁴⁷ 1339. jan. 26. Buda. Anjou XXIII. 36. No. 52.

¹⁴⁸ 1339. máj. 27. Domahida. Anjou XXIII. 159. No. 317.

¹⁴⁹ 1339. jún. 18. Beszerce. Anjou XXII. 175. No. 359.

¹⁵⁰ 1339. júl. 12.-okt. 6. között Anjou XXIII. 202–203. No. 420.

Itt a *famulus* a jobbágyi állapothoz képest előrelépést jelent. Szolgálatáért megkapta urától egy birtok *officiális* tisztségét, ilyen tisztség betöltése rátermettebb *famulusoknál* nem ritka eset. De ura szerint távollétében Lukács *officiális* súlyos károkat okozott, s ezután egy birtokvitában urának ellentmondott, azt állítva, hogy ő László *serviense* és *officiális*a, de most birtokos nemesként szolgál neki. Mindebből az következik, hogy Lukácsot ura kétszer léptette elő. Egyszer mikor *famulussá* tette, másodszor mikor egy birtok *officiális*ává. Lukács azonban – úgy gondolom, tévesen – birtokos nemesnek tartotta magát, bár elismerte, hogy ő urának *serviense* és *officiális*a. Nem tudni, a *serviens* szót *famulus* értelemben használta-e, vagy pedig nemes *serviens* értelemben. Eszerint a birtokos nemeseknek ügyelniük kellett arra, hogy *famulusaik* – királyi nemesítés nélkül – önkényesen birtokos nemeseknek ne tartsák magukat!

Tamás erdélyi vajda előtt a Trencsén megyei Mar... fia Tamás és ennek *neposa*: Zobohard fia Mikes (a vajda *famulusai* és *familiárisai*) bemutatták Demeter királyi tárnokmester oklevelét, mely szerint ő Trencsén megyei Zalapna birtokát vagy faluját az ő élete végéig Tamásnak és Mikesnek adományozta. Nevezettek kérésére most a vajda szolgálataikért Zalapna falut saját várnagyai és e falubeli *officiális*ai kezéből kivéve minden haszonvétellel nekik adományozza arra az időre, míg ő Kassa várának ura; a Demeter néhai tárnokmester oklevelében foglalt feltételekhez hasonlóan Tamás és Mikes minden hadjáratban, melyben a vajda részt vesz a királyi seregben, továbbá olyan hadjáratokban, ahová trencsényi – ideiglenesen kinevezett – várnagyát elküldi, saját költségükön, jól felfegyverkezve, megrakott társzekérrel és felékesített lovakkal kötelesek részt venni.¹⁵¹ A nevezett személyek itt kifejezetten hadakozók – sőt úgy tűnik, lovagi fegyverzetben kötelesek hadba vonulni. Nehéz megmagyarázni, mit jelenthet a „*famulusai* és *familiárisai*” kifejezés. Nem lehetetlen, hogy csak fölösleges szóismétlés, de az is lehetséges, hogy olyan *famulusról* van szó, aki *familiárisi*, azaz katonai szolgálatot köteles teljesíteni.

Egy birtokperben szerepelnek a szepesi prépost, János *famulusai*: Boblinus albíró és Hylbrandus fia Tylus szepesváraljai polgárok.¹⁵² Eszerint a *famulus* városi polgár, sőt városi albíró is lehetett.

Egy a nádor előtt folyó perben mint fogott bírák szerepelnek: Tatár Mihály és Budai Miklós – János szepesi prépost *famulusai*. A többi fogott bírák kanonokok és váraljai polgárok.¹⁵³ Ezek a *famulusok* sem lehettek a jobbágyok szintjén élő személyek.

Pál *comes* országbíró igazolja, hogy Zeyr-i Pausa mester *famulusa* Heym fia Péter *comes* királyi kápolnaispán oklevelének megfelelően október 6-án ura nevében neki 25 budai márkát kifizetett.¹⁵⁴ Ez a *famulus* feltétlenül urának megbízható embere lehetett, ha ilyen nagy összeget rá mert bízni.

I. Károly hadjáratokban és más feladatokban végzett szolgálataikért Nagy Péter fiainak, Chor nembeli Tamás lipthói *comes*nek, csókakői várnagnak és testvérének, Péter Chereug-i várnagnak Szerém megyei birtokokat adományoz, elvéve azokat a hűtlen Szerémi János deáktól, a királyi kúria notáriusától. Mikor ugyanis a király a Sulyum nevű királyi birtokot, melynek officiolatusát ezen János honorként bírta, a lerombolódott Chereug vár erősítésére a nevezett várhoz akarta csatolni, János embereivel a király emberét szállásán megakarták ölni, szállásukat rájuk gyújtva, és a király emberét, Péter mestert életveszélyesen,

¹⁵¹ 1339. júl. 29. Pozsony. Anjou XXIII. 216. No. 450.

¹⁵² 1339. júl. 30. Anjou XXIII. 217. No. 452.

¹⁵³ [1339.] aug. 10. Vizsoly. Anjou XXIII. 226–227. No. 478.

¹⁵⁴ 1339. okt. 13. Visegrád. Anjou XXIII. 292. No. 632.

rokonát és *famulus*át, Opuz-i Péter fia Jánost pedig halálosan megsebesítették.¹⁵⁵ Úgy látszik, hogy Opuz-i Péter fia János Péter mesternek rokona is volt, meg *famulusa* is, ami nehezen érthető.

Egy birtokrész elzálogosítása ügyében az egyik fél részéről megjelent – ura nevében – Kerek Mihály, István fia Miklós királynéi lovászmestere, zalai ispán *famulusa*.¹⁵⁶ Kerek Mihály *famulus*ra ura zálogosítási ügyet mert bízni, feltehető, hogy ehhez a szükséges képzettsége, gyakorlata is megvolt.

I. Károly királynak jelentést tett Pál fia Péter, Meskó veszprémi püspöknek, a király *proximus*ának *famulusa* arról, hogy számos, Esztergomban s a környező falvakban lakó személynek szóleje van az ő Nyír nevű birtokának területén, de *censust* nem fizetnek.¹⁵⁷ A veszprémi püspök *famulusa* is urának bizalmasa lehetett, ha a királynak küldött jelentést rábízta.

Gyárfás fia Péter pápai *nuncius* magyarországi tartózkodása idején értesült Szatmár Tamás domonkosrendi tartományfőnök (*provincialis*) haláláról. Félve azok családságától, kiknél az elhunyt 1300 forintot elhelyezett, hozzájuk sietett, a nevezett összeget visszaszerelte, és egy másik összeggel együtt két zágrábi kanonokkal Zenggbe küldte, majd utánuk bocsátotta két *famulus*át, kik az összeget átvették, zarándokokkal együtt Velencébe vitték, s ott a domonkos rend házában elhelyezték. A *nuncius* a két kanonoknak 12 forintot fizetett, a két *famulus*nak pedig 17 forintot.¹⁵⁸ A két *famulus* a *nuncius*nak igazán bizalmas embere lehetett. Érdekes, hogy nekik többet fizetett, mint a kanonokoknak, kiknek egyházi rangjuk volt. Figyelemreméltó, hogy a pénzösszeget nem a kanonokokkal küldte el a velencei domonkosrendi házába, hanem *famulusa*ival, kiket a kanonokok után küldött. A jelek szerint *famulusa*iban jobban bízott, mint a kanonokokban.

Balázs prépost s a leleszi konvent jelenti a nádornak, hogy albírja, Isep oklevelének megfelelően a nádori emberrel együtt kiküldték tanúságul *famulus*sukat, Choak-i Mihályt, kik egy Ung megyei birtokot bejártak, és mások birtokaitól elkülönítettek. A másik fél nevében szolgáljuk (*servus seu illibere et servilis condicionis*) és Mihály nevű *officiális*suk jelent meg.¹⁵⁹ Valószínű, hogy a prépost által kiküldött *famulus* a prépost s a konvent bizalmas embere volt. Ezt nem teszi kevésbé valószínűvé, hogy a másik fél egyik küldötte szolgálta volt, annál kevésbé, mert a másik fél másik küldötte *officiális*i rangot viselt.

A nyitrai káptalan jelenti, hogy Bars polgárai Szölény földet a rajta épített malommal együtt, a Szent Benedek konvent birtokát erőszakkal elvették. Az erőszakos elvételt a polgárok ösztönzésére Tamás vajda *famulusa*, Mihály hajtotta végre.¹⁶⁰ Tamás vajda *famulusa* mindenestre alkalmas lehetett ura által ösztönzött erőszakos cselekedetek végrehajtására.

Bizonyos személyek joggatlanul elfoglalták Demeter leánya Gerus birtokrészét. E személyek Sebrech fia Mahal Mihály, Arada András és Benck leánya fiának Leu-nek fiai, János és Márton – és használják is e birtokrészt, holott nagyapjának nem is vérrokonai vagy osztályos generációi, mivel Sebrech és Benck az ő nagyapjának *serviensei* vagy *famulusai* voltak.¹⁶¹ Sebrech és Benck *famulus*ok eszerint ügyesen sértették meg a törvényt. Az oklevél – úgy gondolom – a *serviens* és *famulus* szót két különböző állapot jelölésére használja.

¹⁵⁵ 1339. dec. 20. Visegrád. Anjou XXIII. 342–343. No. 747.

¹⁵⁶ 1340. márc. 29. Anjou XXIV. 89. No. 190.

¹⁵⁷ 1340. ápr. 8. Visegrád. Anjou XXIV. 101–102. No. 216.

¹⁵⁸ [1340.] ápr. 23. Anjou XXIV. 115. No. 246.

¹⁵⁹ 1340. máj. 9. Anjou XXIV. 137–138. No. 298.

¹⁶⁰ 1340. jún. 1. Nyitra. Str. III. 368. No. 533.

¹⁶¹ 1340. júl. 28. Szepesvár. Anjou XXIV. 214. No. 460.

Nagy Lajos király megengedi, hogy Mikes bán és fiai Sáros megyei birtokukon a most létező favár helyébe kővárat építsenek érdemeikért: Pál fia László haláláért, ki Károly király *familiárisa* és udvari *iuvenise* volt, kit Csák Máté *famulusa*, Gyurkei György fia Budun és ennek fiai: Dénes, Doncs, János, György, Máté, Mihály, Miklós és László öltek meg. Egyéb érdemei: a lázadó Petenye Péter ellen harcolva, azt váraiból kiverte, egyik fiát elfogta, és Károly király udvarába vitte.¹⁶² Csák Máté *famulusa* és ennek nyolc fia jelentős erőt képviseltek.

Egy Pál országbíró előtt lezajlott perben Donch mester képviselője, Benedek *famulus* volt, a győri káptalan ügyvédvalló levelével.¹⁶³ Benedek *famulus* eszerint ügyvédi feladatot látott el, amihez kétségkívül bizonyos jogi képzettségre volt szüksége.

Pál prépost és a jászói konvent bizonyítja, hogy előtte Bozitha-i Kordus Miklós fiai, István és Miklós s ezen Istvánnak fiai, Miklós és István megjutalmazták a nevezett Istvánnak és fiainak *famulusát*, Literatus Lőrincet annak érdemeiért, melyeket ura védelmében és különösen akkor szerzett, mikor István mester fiát Miklóst vitéz harcban igyekezett megvédeni Iday Pál fia Jánossal szemben, kik meg akarták ölni, s tűzhelyétől idegen földre viték. Mivel pénzzel nem tudják megjutalmazni, egy királyi mértékű eke alá való földet adnak neki tartozékokkal Abaúj vármegyében lévő birtokaikból, ahol kívánja.¹⁶⁴ Lőrinc *famulus* tehát írástudó ember volt, és emellett vitéz harcos – nem csoda, hogy ura megbecsülte.

Tamás pozsonyi kanonok végrendeletében szerepel a kanonok több *serviense* és egy János nevű *famulusa*. Ez utóbbi egy tehenet, egy lovat lószerszámmal és egy márkát örökölt. A *serviensek* 15 és 10 juhot örökölnek. Ezenkívül egy másik lovat hagy Zalai Péter nevű *famulusának*.¹⁶⁵ Eszerint a kanonoknak két *serviense* és két *famulusa* volt, a két „állás” nem ugyanaz. Nem derül ki azonban, hogy a kettő között mi a különbség.

A jászói konvent bizonyítja, hogy Kapu várnagyának, Györgynek fia: Mihály mester egri kanonok a maga, atyja és testvérei: Bolugh Miklós, Lukács Pagan János, István és György nevében tiltakozott az ellen, hogy mikor *Circumdederunt* vasárnapja táján a nevezett Bolugh Miklós Lack fia István királyi tárnokmester várnagyaival és *famulusa*ival, meg testvérével, Pagan Jánossal Visegrádra indult „*ad tournamentum domini regis*”, s útközben Nyitra városába tértek be, s ott a minoriták kolostorából a nevezett György várnagy nyitrai alispánsága idején ott elhelyezett dolgait, így a Nyitra megyei Petend nevű possessiojukra vonatkozó okleveleket magukhoz vették, s azokat György lakóhelyére, Kapu várába küldték, útközben az okleveleket vivő Zeel János *famulus* azokkal Koromzou faluból elszökött. Nem tudták elfogni, s az általa elvitt ingóságok és oklevelek sem kerültek elő.¹⁶⁶ Zeel János *famulus* bizonyára bizalmi ember volt, mert az oklevelek vivését rábízták. Nem érdektelen adat, hogy 1344-ben a király Visegrádon lovagi tornajátékokat tartott.

Péter abaúji ispán előtt Inak fia Dancs és *famulusa*, Jakab megesküdték, hogy az alispán *famulusát*, Tóth Györgyöt nem fosztották ki, és nyíllal meg nem lőtték.¹⁶⁷ Eszerint Jakab *famulus* íjjal és nyíllal volt felfegyverkezve.

A budai káptalan jelenti, hogy mikor Baka özvegyét, Ilonát, Jenslin budai polgár feleségét Kerekegyházi Guke országbírói emberrel Gyál területén négy ekényi föld és egy temp-

¹⁶² 1342. szept. 23. Visegrád. A. IV. 263–265. No. 101.

¹⁶³ 1341. jan. 24. Visegrád. Dl. 65.273.

¹⁶⁴ 1342. júl. 22. Dl. 84.788.

¹⁶⁵ 1343. júl. 26. Str. III. 506–508. No. 670.

¹⁶⁶ 1344. ápr. 9. Dl. 58.518.

¹⁶⁷ 1344. szept. 21. Németi. A. IV. 448. No. 269.

lom birtokába akarta iktatni, Tyuk Tamásnak János nevű *famulusa* ellentmondott.¹⁶⁸ János *famulusnak* tehát joga volt ura helyett ellentmondani.

Nagy Lajos király birtokot adományoz Osl fia Domokos macsói bán és fiai részére érdemeikért. A bán segített a királynak a Rácország elleni háborúban, miközben rokonai, *famulusai* és kliensei vérüket ontották.¹⁶⁹ A macsói bán seregében tehát *famulusai* is (vagy *familiárisai*) harcoltak.

A fehérvári keresztes konvent előtt Besenyő Péter a Zalay Pálnak elzálogosított kerchi birtokrész kiváltási jogát Besenyei Jánosra bízta. Az ügyben szerepel „*Paulus filius Nicolai de Tebercuk famulus et procurator Johannis filii Stephani de Besenew janitoris domini Lodovici regis*”.¹⁷⁰ Eszerint Miklós fia Pál Lajos király ajtónállójának, Besenyei István fia Jánosnak *famulusa* és egyben *prokurátora* is volt, tehát jogi műveltséggel is rendelkezett.

A budai káptalan előtt Henc fia János fia Miklós budavári *rector*, Csót nevű birtokát *famulusának*, Olog-i Demeter fia Kozmának adományozza.¹⁷¹ A budavári *rector* így *famulusát* földbirtokossá teszi.

Miklós nádor Fejér megye közgyűlésén a kalocsai érsek kozmai nemes jobbágya: Péter fia Domokos panaszára megállapítja, hogy vele szemben Treutul Miklós *famulusa* és *officiálisa*, Ördög István Nogka faluból Domonkos deákkal és Dénessel, kik az ő *famulusai*, valamint Jakab fia Jánossal és Domonkossal, kik rokonai a nevezett Domonkost megsebesítették, balkezének két ujját levágták, s e seb miatt balkeze többi ujjait is elvesztette.¹⁷² Eszerint Ördög István *famulus* beosztása szerint *officiális* – vagyis uradalmi tiszt. A Nogka falubeli Domonkos *famulus* pedig deák (*literatus*), azaz írástudó személy.

Nagy Lajos király Miklós bán bizonyos birtokait annak érdemeiért kizárólag a király joghatósága alá helyezi. Miklós bán Horvátország elfoglalt részeit harcban visszaszerezte, miközben nem kevés rokona és *famulusa* elesett.¹⁷³

Nagymartoni Pál országbíró levelet ír István királyi tárnokmesternek, melyben tudatja, hogy Avignonba utazik, és felkéri a tárnokmestert, hogy segítsen visszaszerezni Máté fia Miklós és Tamás *famulusainak* 24 ökrét, (mely *famulusai* közül Tamás vele utazik), melyeket Tót Lőrinc elhajtattott.¹⁷⁴ A két *famulus* nyilvánvalóan nem volt szegény ember.

Az egi káptalan bizonyítja, hogy Pál fia Miklós *comes*, Elezkeu várnagya és Miklós szörényi bán *officiálisa* nevezett urának Nógrád megyei lakatlan birtokát, Karakót betelepítésre ura nevében átadja Chamas fia Lőrincnek Vyslasueset-i nemesnek, ki szintén a nevezett Miklós bán *famulusa*.¹⁷⁵ Az itt szereplő egyik *famulus* várnagy és *officiális*, a másik pedig az oklevélkivonat szerint nemes, ami már nehezen érthető – itt talán hibáról van szó, esetleg *familiáris* volt az illető.

György és Miklós telegdi nemesek baráti üdvözlétüket küldik Ubul mesternek, Sebes vára várnagyának, s az üdvözlétet hú *famulusukkal*, Andrással küldik el neki, ki személye-

¹⁶⁸ 1345. febr. 18. Dl. 98.549.

¹⁶⁹ 1345. máj. 26. Visegrád. *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII.* Győr–Budapest, 1865–1891. II. 82–84. No. 64. (= H)

¹⁷⁰ 1345. szept. 30. Z. II. 175–176. No. 118.

¹⁷¹ 1345. dec. 3. Bakács: Pest megye. 178. No. 593.

¹⁷² 1346. aug. 31. Fehérvár. A. IV. 635–636. No. 371.

¹⁷³ 1347. júl. 1. Buda. Smič. XI. 376–377. No. 285.

¹⁷⁴ 1347–48. körül. A. V. 164. No. 75.

¹⁷⁵ 1350. júl. 25. Dl. 41.142.

sen fogja átadni, s kibén kételkedés nélkül megbízhatnak.¹⁷⁶ András *famulus* tehát urai számára kifejezetten bizalmi szolgálatot teljesített.

Az egri káptalan jelentésében szerepel Baktai András fia András mester *famulus* és *officiális*.¹⁷⁷ Baktai András *famulus* egyúttal a káptalan *officiális*a volt, tekintélyes voltát mutatja, hogy „mester”-nek nevezik.

Nagy Lajos király közli a garamszentbenedeki konventtel Pál fia Lőrinc panaszát, mely szerint Setétkuti János név szerint felsorolt fegyveres *famulus*aival Bese faluban a panaszost megrohanta, félholtra verte, és az Eny nevű falut elpusztította.¹⁷⁸ Az itt szereplő *famulus*ok szinte Setétkuti János kisebb magánhadseregét alkották.

János, Miklós mester alispánja és a szolgabírák híriül adják, hogy Máté *comes* és Mérges Mihály a vármegye pecsétjével vizsgálatot végezve megállapították, hogy Petóc fia Mihály *famulus*a, Miklós fia Péter Demeter és Simon nevű jobbágyokat hatalmaskodva súlyosan megsebesítette.¹⁷⁹ Péter *famulus* mindenestre harcias *famulus* volt, akárcsak Poháros Péter boldvakői várnagy *famulus*ai, Kelemen és Domonkos, valamint bűntársaik, kik fegyveres kézzel rátörtek a királyné szolgálatában álló János mester házára, annak ajtaját betörték, és János mestert meg akarták ölni.¹⁸⁰

A szepesi káptalan előtt Gömői Jakab fiai: Miklós és János és ezek *famulus*ai, Márk fia Miklós és János fia Chykon kijelentik, hogy ha kell, felmutatják IV. Béla király adománylevelét eredetiben.¹⁸¹ Joggal merülhet fel a kérdés: milyen királyi adománylevelük lehetett a *famulus*oknak.

Az egri káptalan jelentést tesz Erzsébet királynénak a Márokpapi birtok meghatározásáról. Ebben szerepelnek: Zomlyoy és István *famulus*ok, Benedek deák, a királyné udvari iuvenise, azonkívül Pál, Péter és Mihály Hethec-i nemesek, Bereg vármegye várjobbágyai.¹⁸² A meghatározásnál tehát szinte egyenrangúnak tűnnek a *famulus*ok a királynéi udvar írástudó *iuvenis*ével és egy nemes várjobbágygal.

Nagy Lajos király értesíti a vasvári káptalant néhai Miklós fia Gergely több más gonosztett mellett elkövetett bűnéről, ki Csuz János mesternek a tengeren túlról visszatért *famulus*ait és *serviense*it megtámadta és kifosztotta.¹⁸³ Csuz János eszerint a tengeren túlra is elküldte *famulus*ait, kiket az oklevél megkülönböztet a *serviense*ktől.

Vita keletkezett a pécsi püspök s a margitszigeti apácák tisztjei és *famulus*ai között. Az utóbbiak: *Georgius officialis et procurator de Chele, ex parte Mathie, Stephani sclavi, Clementis parvi, Nicolai filii Erney, Emerici dicti Chorba et Thome Kapas Dicti famulorum suorum et aliorum sociorum ipsorum seu hospitem de dicta possessione Chele*.¹⁸⁴ Az egyik *famulus officialis* és prokurátor, társaik pedig *hospes*ek.

¹⁷⁶ 1350 körül. Pesty Frigyes: *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története. I–III.* Budapest, 1877–1878. III. kötet (oklevéltár I. kötet.) (= Szörény)

¹⁷⁷ 1351. szept. 26. Dl. 96.327.

¹⁷⁸ 1352. márc. 20. Buda. Dl. 98.165.

¹⁷⁹ 1352. febr. 3. Sáros. F. IX/2. 205–206. No. XCV.

¹⁸⁰ 1352. dec. 1. Buda. F. IX/2. 183–184. No. XXXIII.

¹⁸¹ 1353. jan. 13. Buda. Iványi Béla: *A márkusfalvi Máriássy-család levéltára 1243–1803.* Lőcse, 1917. 32. No. 73.

¹⁸² 1353. júl. 22. Z. II. 539–541. No. 403.

¹⁸³ 1353. szept. 2. Buda. Dl. 4381.

¹⁸⁴ 1354. júl. 3. A. VI. 226–228. No. 144.

A budai káptalan hírül adja, hogy Tamás csókakői és óbudai várnagy egyik *possessióját* adományozza fia: János, Péter és Mihály jelenlétében *famulus*ának és általa örököseinek, Zumur fia Miklósnak hű szolgálataiért.¹⁸⁵ A *famulus* ezzel birtokossá lett.

Nagy Lajos király a veszprémi káptalan nevében megjelent István dékánnak s a zalai apát és konventje képviselőjének, Cosmas *famulus*nak kérésére egyházaik perét elhalasztja.¹⁸⁶ Cosmas *famulus* tehát fontos szerepet töltött be, ő volt a zalai apát és konventje képviselője.

Bok János leányai Ilona és Erzsébet képviseletében jelent meg Miklós *famulus* a győri káptalan megbízólevelével.¹⁸⁷ Miklós *famulus* fontos megbízást teljesített.

Az aradi káptalan megbízólevelében szerepel Tamás deák fia Pál *famulus* „*frater fratruelis*”-e, Chatow fia Pál jobbágy.¹⁸⁸ Itt olyan *famulus*ról van szó, kinek atyja deák, azaz írástudó, fivére viszont jobbágy.

Besenyő Miklós tiltakozik Benedek mester embere, Og Mihály, Benedek mester *famulusa* és *officiális*a eljárása ellen, aki az ő *famulusait* meg akarta ölni.¹⁸⁹ Az egyik harcias *famulus* *officiális*i tisztséget visel.

A szepesi káptalan átír egy oklevelet, melyet Roskovicai Mátyás fia Tamás, Péter mester újvári ispán és Zalanch-i várnagy *famulusa* és prokurátora mutatott be.¹⁹⁰ Tamás *famulus* egyúttal *prokurátor* is, tehát némi jogi ismeretei is vannak.

Szécsi Miklós országbíró Hosszútelket Szigfrid pannonhalmi apátnak ítéli. A számos nemes aláíró közt szerepel két Simon nevű „*literatus*”, tehát írástudó *famulus*.¹⁹¹

Nagy Lajos király megparancsolja, hogy néhai János dalmát és horvát bán *famulusait*, a Jákiakat a Rába erdő birtokában ne háborgassák.¹⁹² Ezek tehát erdőbirtokos *famulusok*.

Az esztergomi káptalan a király parancsára tized ügyben kiküldte Márton *prebendarius* papot. Ennek bizonyossága szerint jelen voltak sok más személy mellett Wruz-i Dósa rokona Lőrinc és László veszprémi püspök *famulusa* és ügyvédje, Huruaty-i Miklós fia János.¹⁹³ Miklós fia János tehát a veszprémi püspök *famulusa* és egyszersmind ügyvédje.

Határjárás ügyében tiltakozik Rozgonyi János fia László és László fia Péter nevében Domonkos fia György nevű *famulusuk* és *prokurátoruk*.¹⁹⁴ Itt is egy ügyvéd *famulus*sall találkozzunk.

A csanádi káptalan tudtul adja, hogy Olivér fia Demeter bogdáni nemes és Nagy Jakab terecei nemes vallották: mivel Demeter fia Egyed bogdáni nemes és János fia Antal Voyai nemes fosztogatás bűne miatt László mester néhai székely ispán és András erdélyi vajda és szolnoki ispán *famulusai* foglyul ejtették, és e csatában Tiuis-i Bálintot, László mester és vajda *famulusát* és jobbágyát megölték, az elkövetők vérdíj kifizetését vállalták László vajda előtt. Ha ezt elmulasztanák, az összeg kétszeresével büntetik őket.¹⁹⁵ Eszerint a szolnoki ispán *famulusai* karhatalomként szerepelnek, egy másik „*famulus* és jobbágy” csatában esik el. Az itt szereplő *famulusok* tehát kifejezetten hadakozók.

¹⁸⁵ 1354. okt. 16. F. IX/2. 339–341. No. CLXIX.

¹⁸⁶ 1355. jún. 7. Veszp. Reg. 186. No. 464.

¹⁸⁷ 1352. márc. 7. Gömör. Ila–Borsa: A Hanvay család, 103. No. 69.

¹⁸⁸ 1357. aug. 2. Dl. 91.502.

¹⁸⁹ 1357. aug. 14. Z. III. 74–75. No. 53.

¹⁹⁰ 1358. ápr. 24. Dl. 64.051.

¹⁹¹ 1358. dec. 9. Visegrád. P. II. 442–448. No. 162.

¹⁹² 1359. ápr. 5. Visegrád. H. IV. 188–189. No. 143.

¹⁹³ 1359. ápr. 9. Veszp. Reg. 201–202. No. 507.

¹⁹⁴ 1359. ápr. 28. után. Dl. 5178.

¹⁹⁵ 1359. Dl. 96.377.

Kis Jakab királynéi kocsis elad egy telket Visegrád magyar városában, mely telek szemben fekszik Saracen *famulus*ának, István deáknak és Zudar Péternek házával.¹⁹⁶ Eszerint Saracennak deák, azaz írástudó *famulusa* volt.

Egy későbbi oklevélben szó esik Saracen mester *servitor*ának, István deák unokájának visegrádi házaról.¹⁹⁷ István írástudó *famulus* unokája tehát *servitor* volt. Valószínű, hogy a két szó azonos jelentésű.

Nagy Lajos király az egyrészt Chechyr-i Domonkos fia János, másrészt néhai János nádor fia János, ennek *famulusa*, Banouch-i István fia Jakab s utóbbinak *famulusa* Pouch fia Pál közti pert elhalasztja.¹⁹⁸ Ebből úgy tűnik, hogy *famulus*nak is lehetett *famulusa*.

A zalai konvent jelenti, hogy egy határjárás és statválás alkalmából Band fia István mester *famulusa*: Rufus ura nevében ellentmondott.¹⁹⁹ Rufus *famulus* tehát bizalmi feladatot látott el.

Egy, a szepesi káptalan által kiadott egyezséglevélben szerepel Bertalan fia Donch, ki Vörös (rufus) Miklósnek *famulusa* és prókátora.²⁰⁰ Donch *famulus* eszerint ügyvédi feladatot volt képes ellátni.

Ugyanez volt a helyzet egy, a győri káptalan előtt folyó ügyben, mikor Csornai Lőrinc fia Benedek *famulusa* Arach-i János fia Miklós „*cum procuratoriis litteris*” jelent meg.²⁰¹

Péter szentpétermonostori apát és egyik *famulusa*, Bay Tamás hatalmaskodva bírta a halászati jogot a Szent Kereszt kolostor egyik birtokán.²⁰² *Famulus* is bírhatott tehát halászati jogot.

A budai káptalan előtt Paharus Péter fia Miklós fia Miklós mester *famulusa* és prókátora, Lanch-i János ura nevében tiltakozik.²⁰³ Újabb ügyvéd*famulussal* találkozunk tehát.

A vasvári káptalan jelenti: Medus-i Péter fia János és Medus-i Tamás fia Miklós nevében azok *famulusa* és *officiális*a tiltakozott az ellen, hogy urainak atyai nagybátyja: Medus-i István Ilona nevű leányát az ő beleegyezésük nélkül egy *advena* (jövevény) és nem nemes Simon nevű emberhez akarja feleségül adni, és vele birtokát is meg akarja osztani, s egyben Medus-i Istvánt mindkét tervétől eltiltotta. Urai nevében kijelenti, hogy ha István szegénysége miatt nem tudja leányát nemes emberhez nőül adni, urai hajlandók Ilonát saját költségükön kiházásítani s nemes emberhez nőül adni.²⁰⁴ A *famulus*, ki egyúttal *officiális*, urainak igen fontos ügyében járt el.

Szeri Pósa fiai: Balás, István és Miklós nevében azok *famulusa* 4 forintot mint adósságot visszafizetett Balázs dömösi prépost részére.²⁰⁵ Itt több úrnak van közös *famulusa*, kik ilyen bizalmi feladatot mernek rábízni.

Szelestyei Német Miklós fia István és gyurói Benedek fia István *famulusa*, István fia János a vasvári káptalan előtt „*cum procuratoriis litteris*” jelenik meg.²⁰⁶ Újabb ügyvéd *famulussal* találkozunk, ki ügyvédvalló levéllel igazolja magát.

¹⁹⁶ 1360. jan. 26. Visegrád. Bakács: *Pest megye*, 220. No. 766.

¹⁹⁷ 1363. máj. 30. Bakács: *Pest megye*, 226. No. 795.

¹⁹⁸ 1360. jún. 2. után Dl. 94.084.

¹⁹⁹ 1360. ápr. 30. előtt. TT. 1901. 43–44. és 44.

²⁰⁰ 1360. okt. 8. Dl. 96.378.

²⁰¹ 1361. jún. 16. Nagy Imre: *Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II*. Sopron, 1889–1891. I. 335. No. 231. (= Sopron vm.)

²⁰² 1361. márc. 8. Nagyfalva Dl. 5041.

²⁰³ 1361. szept. 12. Dl. 64.059.

²⁰⁴ 1362. febr. 8. Dl. 91.572.

²⁰⁵ 1362. szept. Dl. 91.582.

²⁰⁶ 1363. márc. 7. Sopron vm. I. 338. No. 235.

A veszprémi püspökség Zuzd-i *prédiumát* a jelenlegi püspök elődje, Mesko örökbérlésbe adta Péter fia Tamás lipthói ispánnak, ki azt tovább adományozta *famulusának*, Maa-las-i Miklós fia Demeternek.²⁰⁷

Jakab fia Miklós végrendeletében lovakat hagy *famulusaira*, így János *frater ministerre* hagyja legjobb hátslovát.²⁰⁸ E *famulusok* feltehetőleg hadakozók voltak.

Szeri Pósa fia István mester nevében *famulusa*, Téglás Péter eltiltja urának szomszédait egy *possessio* használatától.²⁰⁹ Péter *famulus* szintén bizalmas jogi feladatot lát el.

Nagy Lajos király megkegyelmez Ebergőci (Ebergeuch) Andrásnak és Jánosnak, és birtokaikat is visszaadja érdemeikért, mivel Himfi Pál fia Benedek Viddin város és districtus kapitányát kérésére urukkal, Syra-i Benedek fia Istvánnal együtt, mint annak *famulusai*, a jelen hadjáratban vitézül harcoltak Viddin védelmében.²¹⁰ E *famulusok* tehát vitéz harcosok voltak, és birtokaik is voltak.

Sárosi János fia Farkas *famulusai*: Pynk fia Pál, e Pál fia Miklós, Cheh fia István, Nagy (magnus) János, Lőrinc szabó (sartor) és Gerus fia Benedek – uruk parancsára, annak sárosi házából elindulva, felfegyverkezve a panaszosok házára törtek.²¹¹ Eszerint Sárosi János fia Farkasnak hat *famulusa* felfegyverkezve uruk parancsára erőszakoskodtak. Az egyik erőszakoskodó *famulus* foglalkozására nézve szabó volt.

A zalai konvent jelenti a királynak, hogy Bebek István országbíró parancsának végrehajtásaképpen a királyi ember s a vele kiküldött konventi hites személy Szentkozmadamáni Bede fia Jakabot Zomor fia Dénes nevű *famulusának* és jobbágyának előállításával perbe idézte.²¹² A nevezett *famulus* egyúttal jobbágy volt.

Imre főlovászmester Péter erdélyi alvajdának, távollétében pedig *famulusainak* és helyetteseinek, László fiainak Istvánnak és Lászlónak védelmébe ajánlja *famulusát*, Szamosfalvai Miklós fia Jánost hű szolgálataiért. Az erdélyi alvajda vagy *famulusai* Dénes vajda nevében tartozik a nevezettet mindenki, különösen pedig Szentmihálytelki Miklós fia András ellen megvédeni.²¹³ Az oklevél egyrészt *famulusoknak* nevezi az erdélyi alvajda helyetteseit, másrészt pedig az oklevelet kiadó főlovászmester *famulusát*, akit esetleg szintén *famulusoknak* nevezett személyek kötelesek megvédeni. Ebből is látszik, milyen sokféle társadalmi helyzetű személyt neveztek *famulusnak*.

Az olyan oklevél, mely csak annyit közöl, hogy egy bizonyos hatalmaskodásban a nemesek mellett *famulusaik* is részt vettek, nem érdemel különösebb figyelmet.²¹⁴

Az olyan már inkább, melyben a fehérvári káptalan jelenti, hogy megállapítása szerint Jutasi Péter fia István *famulusai*: Kis Péter, Zabadi-i Mihály fia Péter és Hidegkuti Péter a veszprémi káptalan jobbágyát, Egyedet az egyház kaszálóján fegyveresen megtámadták, és kegyetlenül szétdarabolva megölték.²¹⁵ Itt már feltűnő, hogy a támadó *famulusok* különösen kegyetlenek voltak.

Mihály fia Or-i kenéz panaszt emelt Krassó vármegye színe előtt, mert Pósa mester fia Balázs mester az ő *possessiójára* Or kenézségbe küldte *famulusait*, kik ott lévő házáat ki-

²⁰⁷ 1363. aug. 17. Veszp. Reg. 221. No. 563.

²⁰⁸ 1364. Visegrád. Hazai Oklevéltár. 276–277. No. 257. „... *palefridum quem habeo meliorem*”.

²⁰⁹ 1365. máj. 6. Szombathely. Dl. 91.714.

²¹⁰ 1365. jún. 4. Viddin vára előtt. Sopron vm. I. 358–359. No. 243.

²¹¹ 1365. aug. 24. Visegrád. Ila – Borsa: *A Hanvay család*, 110. No. 93.

²¹² 1365. dec. 22. Dl. 41.637.

²¹³ 1366. febr. 9. Budinyum. Dl. 73.711.

²¹⁴ 1366. márc. 28. Visegrád. Dl. 38.925.

²¹⁵ 1366. aug. 4. Veszp. Reg. 233–234. No. 600.

fosztották. A tanúvallatás céljából kiküldött megyei ember jelentette, hogy Balázs egyik jobbágya Zinis faluból Or-ba szökött, és ennek juhait fogatta be Balázs.²¹⁶ Az itt szereplő *famulus*t mindenestre erőszakos, „karhatalmi” cselekmény végrehajtása céljából küldték ki.

Bebek István országbíró tanúsítja, hogy a nyulakszigeti apácák *prokurátora*: István fia Miklós hiába várakozott perbeli ellenfelére, Aracsai Gergelyre, a pécsi püspök mohácsi *officiális*ára, ki sem maga nem jelent meg, sem *famulusait*: Kis Gergelyt és Nehéz Jánost nem küldte el.²¹⁷ Az itt szereplő *famulusok* a pécsi *officiális* beosztottjai voltak, de a perben jogosan képviselhetők volna a nevezett *officiális*t.

Az egri káptalan tudtul adja, hogy Wysnio-i Fábián fia István fia Fábián a maga és fivérei Péter és János nevében tiltakozik, mert Szécsi Domonkos szlavón bán ... Wray *possessiót* ígérte nekik, s azt birtokba is vették, de Szécsi Dénes fia Balázs jobbágyukat, Jakabot *famulusaival* keményen megverette.²¹⁸ A *famulusok* itt is „karhatalmi” feladatot láttak el.

A csanádi káptalan hírül adja, hogy „*Beke Rufus de Orozappy*”, ki Benedek bolgár bánnak és Heym fia Pál fiainak, Miklósnak és Péternek *famulusai*, uraik nevében a káptalan elé járultak, és egy birtokháborítási perben tiltakoztak.²¹⁹ Ez esetben több úrnak voltak közös *famulusai*, kik uraik nevében tiltakoztak egy birtokháborítási ügyben, tehát jogi eljárásban vettek részt.

Nagy Lajos király meghagyja Bars vármegyének, hogy tartson tanúvallatást a Kozmal-i Miklós fia Forgács András és Kozmal-i András fia Miklós nevében előterjesztett panasz tárgyában, mely szerint Szigfrid garamszentbenedeki apát László nevű *famulusát* fegyveresen a panaszosok Kozmal nevű *possessiójába* küldte, és László *famulus* ott megsebesítette egyes jobbágyaikat és állataikat.²²⁰ A *famulus* itt erőszakos „feladatot” lát el.

A budai káptalan jelenti Lajos királynak, hogy parancsára György deák, a királyné *famulusa* jelenlétében László kanonok az óbudai klarissza apácáknak adományozott Cegléd birtokot megjáratta.²²¹ A királynének eszerint írástudó *famulusa* volt, ki jogi eljárásokban is részt vett.

Nagy Lajos király elrendeli a tanúvallatást László fia János fia Imre panasza tárgyában, mely szerint Batur-i Berec fia János fia György név szerint felsorolt és más *famulusaival* a panaszost a mezőn találva meg akarta ölni, és vele lévő 40 forint értékű lovát *famulusaival* lenyilazta.²²² Az erőszakot gyakorló *famulusok* tehát nyilazni is tudtak.

Az esztergomi káptalan bizonyítja, hogy Szeri Pósa fiai: István és Miklós mesterek nevében azok *famulusa* ki akarta fizetni a káptalannak urai négy forintos tartozását.²²³ Ennek a *famulusnak* a becsületességében urai megbíztak, mivel négy forint akkoriban nem számított csekély összegnek.

A nagyváradi káptalan értesíti Lajos királyt, hogy Pagan István *famulusai*: Deme, Gergely és Antal jogtalanul elfoglalták a Kolozs megyében fekvő Tiborcteleke falut, azon letelepedtek, és mint jobbágyok akarták ott jogaikat gyakorolni.²²⁴ A *famulusok* elfoglalták a fa-

²¹⁶ 1367. júl. 29. Haram. Dl. 91.729.

²¹⁷ 1367. nov. 5. Visegrád. Dl. 5620.

²¹⁸ 1368. ápr. 25. Dl. 96.434.

²¹⁹ 1368. máj. 9. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. II–IV.* Budapest, 1882–1884. Krassó III. 87–88. No. 66. (= Krassó)

²²⁰ 1368. máj. 25. Visegrád. Dl. 38.583.

²²¹ 1368. okt. 2. Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig.* Budapest, 1938. 84–86. No. 394. (= Pest)

²²² 1369. ápr. 17. Buda. Dl. 105.798.

²²³ 1369. szept. 29. Dl. 91.753.

²²⁴ 1369. nov. 29. ZW. II. 335–336. No. 936.

lut, hogy ott jobbágyok lehessenek – úgy tűnik, hogy bizonyos *famulusok* állapotánál kedvezőbb volt a jobbágyi állapot, de az ilyen *famulusok* is képesek voltak erőszakosan fellépni.

Egy birtokperben tiltakoznak a felperes László veszprémi püspök eljárása ellen az alperesek, mert a püspök Bykche falu déli részét a maga püspöki birtokához akarja csatolni. A tiltakozók: Bykche-i Vörös Mihály fiai Miklós és János, továbbá Chuth-i Miklós fia Balázs, Bykche-i Miklós fiának, Antalnak ügyvédje és *famulusa*.²²⁵ Az itt szereplő *famulus* urának ügyvédje is volt.

Nagy Lajos király tudatja Szabolcs vármegyével, hogy Szőke János fia Márk István házához küldte, s ő ott Miklósnak egy Péter nevű *famulusát* megsebesítette.²²⁶ István is a verekedős *famulusok* közé tartozott.

László apuliai herceg, nádor meghagyja a leleszi konventnek: küldje ki hites emberét, hogy annak jelenlétében a nádori ember idézzen perbe több (név szerint felsorolt) személyt Peleskei László fiai István és László név szerint felsorolt *famulusai* ellenében.²²⁷ Az itt szereplő *famulusok* is jogi eljárásban vettek részt.

Nógrád vármegye bizonyítja, hogy Cheu-i Miklós fia András pert indított Macla-i Bekch fia István ellen, mert ő és Mihály nevű *famulusa* a panaszos *famulusát* nyíllal megsebesítette.²²⁸ Ez is egy jól nyilazó *famulus*, aki ráadásul urával együtt nyilazik.

Szeri Pósa fiai: István és Miklós és e Pósa fiának Lászlónak fia János nevében *famulusuk* és ügyvédjük eltiltotta Szeri Gooch fiait attól, hogy Zeer *possessióhoz* tartozó részeikből, mely *possessio* Csongrád vármegyében fekszik, osztályt adjanak Pál szebeni prépostnak, mert e részek fele őket illeti.²²⁹ Itt is egy ügyvéd *famulus* szerepel.

Hrakoch-i Helbrandus fia János a jászói konvent előtt előadja, hogy Dobrai Poch fia Péter ellene vizsgálati oklevelet bocsátott ki felsorolva János erőszakos tetteit. Mikor elhunyt fivére, Miklós Margit nevű leányának ruhákkal és más értékes holmikkal tele szekrényét (*scrineum*) Dobra faluba akarta vitetni, János fegyveresen rátört *famulusaival*, s a szekrényt elvitte. Ugyanott Péter *famulusától*, Benedektől 5 forintot elvett. E vádat a jászói konvent hamisáknak találta.²³⁰ Péternek Benedek nevű *famulusa* mindenesetre jómódú ember lehetett.

Imre nádor jelentése szerint, mikor János fia Lőrincet be akarták vezetni Rakachya és Szentjakab birtokok felének egyharmadába, akkor Tornai János, továbbá Tornai László fia Domonkos és Tornai Egyed fia György nevében ezek *officiálisa* és *famulusa*: Trystyen ettől eltiltotta őket.²³¹ Trystyen *famulus* eszerint urának *officiálisa* is volt.

A garamszentbenedeki konvent jelentést tett Imre nádornak egy erőszakoskodásról, melynek során Tamás fia Miklós *famulusaival*, Soldus Péterrel és Barchai Barnabással unokafivérével Pál fia Tamást nyíllal megsebesítették, miközben meg akarták ölni.²³² E *famulusok* tudtak nyilazni, és erőszakoskodásra alkalmasak voltak. Megjegyzendő, hogy e korszakban a parasztok általában tudtak nyilazni.

²²⁵ 1370. márc. 6. és 13. között. Veszp. Reg. 256. No. 658. és 1730. márc. 13. után Veszp. Reg. 256. No. 659.

²²⁶ 1370. jún. 29. Buda. Dl. 96.454.

²²⁷ 1371. jún. 3. Visegrád. Dl. 64.929.

²²⁸ 1371. szept. 15. Surány. Dl. 64.932.

²²⁹ 1372. okt. 7. Dl. 91.795.

²³⁰ 1373. febr. 23. Visegrád. Dl. 64.085.

²³¹ 1373. máj. 15. Visegrád. Dl. 38.929.

²³² 1373. jún. 26. Dl. 75.540. és Dl. 75.542.

Lackfi Imre nádor ítéletlevelében befejez egy 5 évig tartó pert, melynek eredményeképpen a vitás 23 telekből 17 marad a tihanyi apátság birtokában, 6-ot pedig Miklós királyi kúriai jegyző kap meg. A perben szerepel Móric, a tihanyi apát *famulusa* és jobbágya, ki ellentmond. A perben szerepelnek a tihanyi bencés és a zirci cisztercita apátság nemes hadakozó jobbágysai. Tőlük megkülönböztetik a *famulusokat*.²³³ Úgy tűnik, hogy az itt szereplő *famulusoknak* módjuk van ellentmondást benyújtani, tehát bizonyos jogi szerepük van. A *famulusokat* megkülönböztetik a nemes hadakozó jobbágyoktól az oklevél végén. Az oklevél elején szereplő Móric „*famulus et jobagio*”-ról nem tudjuk megállapítani, hogy nemes hadakozó jobbágy-e vagy közönséges jobbágy.

A váci káptalan előtt a Werniciai esküdtek, Lenglich Jakab és Fridel előadják, hogy Greuffel Nycus végrendeletében Anna leányának 40 forintot hagyott, az anyja és az ő lelki üdvéért 32 forintot, ezenfelül még 27 forintot, melyből 3 forint a temetési költsége, a többi 23 forintból Nycus és Hensel nevű *famulusaival* Rómába kell zárandokolnia. Nycus *famulusra* egy hordó bort is hagy.²³⁴ A *famulusoknak* tehát kötelességük volt úrnőjüket a zárandoklatra elkísérni. A két *famulus* közül csak az egyik örököl bort, tehát nem egyenrangúak.

Imre nádor Gömör megyének írott levelében értesíti a megyét, hogy Hangan-i Miklós fia Gergely előadása szerint Hangan-i Lampert fia Miklós és Gergely fia Tamás *famulusaikkal* Hangan *possessióra* jöttek, és annak kertjében Egyed *famulust* keményen megvertek.²³⁵ Az erőszakoskodó urakat *famulusaikkal* segítik az erőszakoskodásban.

Egy birtokbaiktatás alkalmából ellentmond Ágoston fia János, a veszprémvölgyi Mária apácamonostor szárberényi jobbágya és *famulusa*.²³⁶ Itt olyan *famulusról* van szó, ki egyúttal jobbágy is, de módjában áll az ellentmondás jogát gyakorolni.

Ugyancsak egy birtokba iktatásnak mond ellen Péter, néhai Kont Miklós nádor fiának Bertalannak jobbágya és *famulusa*.²³⁷

Nagy Lajos király utasítja Heves és Bihar megyék főispánját, hogy Várdai Domokos és *famulusai* lefoglalt birtokait adassa vissza az összes azokon fekvő javakkal együtt, mert Domokos és nevezett három *famulusa* ártatlanok bizonyos kassai polgárok kirablásában. A *famulusok* neve: *Thomas de Gegen, Michael filius Pauli de Zugh és Paulus de Bank*.²³⁸ E *famulusoknak* birtokaik és jobbágaik vannak, s az okmánytár magyarul főemberszolgáknak nevezi őket, ami – úgy gondolom – e kiemelt állapotú, viszonylag gazdag *famulusokra* igen találó kifejezés.

A pozsonyi káptalan bizonyítja, hogy amikor Zeg-i Mihály *famulusa*, Zakal János 3 évvel ezelőtt Pozsonyban megszállt, szállásán Henslinus fia Miklós pozsonyi polgár ütlegette, majd mikor hazafelé indult, az úton az ütlegetést tovább folytatta, és 6 libra dénár nála lévő pénzét elrabolta. Szepesi Jakab országbíró meghagyja, hogy a hatalmaskodó adjon elégtételt Zakal Jánosnak.²³⁹ A kirabolt *famulus* jómódú ember lehetett.

Szabolcs megye alispánja jelenti, hogy Várad Domokos panaszára Daróczi Máté fiai ellen hatalmaskodás miatt a vizsgálatot elvégezték. Eszerint Várad Domokos azt mondta, hogy Daróczi Máté fiai János és Mihály, kik az ő *famulusai* és Daróc faluban az ő *officiáli-*

²³³ 1373. dec. 3. Visegrád. P. X. 565–575. No. 75.

²³⁴ 1373. Bakács: *Pest megye*, 251. No. 887.

²³⁵ 1374. jún. 5. Dl. 96.483.

²³⁶ 1374. szept. 5. után. Veszp. Reg. 270. No. 692.

²³⁷ 1375. jan. 5. Veszp. Reg. 273. No. 700.

²³⁸ Visegrád. jan. 21. Z. III. 595. No. 442. és Visegrád. jan. 28. Z. III. 596–597. No. 444.

²³⁹ 1375. máj. 1. után. Dl. 42.042.

sai, felesleges behajtásai miatt a faluból több jobbágy elszökött, s elvittek egy lovat és marhákat. Megállapítást nyert, hogy a panasz jogos volt.²⁴⁰

Bizonyáglevelél azon békés egyezségről, melyet egyrészt Bazini Sebus fia János felperes és Sebus testvére, néhai Péter fia Tamás újvári várnagy s Péter meg ezen Péter vári várnagy s Péter meg ezen Péter fia János fia Temlinus alperesek között a felperesek *serviensei* és jobbágysai elfogása ügyében kötöttek. Az alperesek kötelezték magukat, hogy az elhurcolt *servienseket* és jobbágyokat – kivéve akik önként akarnak náluk maradni – visszaadják, s egyben szabályozzák jobbágysaik és *servienseik* egymás közötti látogatásait.²⁴¹ Az itt szereplő *serviensek*, kik a jobbágyokkal egyenrangúaknak tűnnek, úgy gondolom, *famulusok*.

Nagy Lajos parancsára a fehérvári káptalan Tabajdi Nagy János királyi emberrel együtt egy határjárást akart elvégezni, de Péter mester ceglédi bíró *famulusa*, Péter fia Mihály ez ellen Erzsébet királyné nevében tiltakozott.²⁴² Újra egy jogi szerepet vállaló és erre felhatalmazott *famulus*. Tiltakozása – ismerve Erzsébet királyné nagy hatalmát – hatásos is lehetett.

Az erdélyi káptalan János erdélyi alvajdának küldött jelentésében leír egy birtok ügyében történt megegyezést. Ebben többek között részt vesz Ebesfalvai Imre fia László *famulusával* és törvényes *prokurátorával*.²⁴³ Újra egy *prokurátor famulus*.

A boszniai káptalan jelenti Nagy Lajos királynak: a királyi parancsra végzett tanúvallatás igazolta, hogy Udvarhelyi István fia Pál és Jenkei Pál néhai bán fia Pál fegyveresen Gradisca *possessióra* törtek, s a Pál ottani vámján alkalmazott vámosokat és *famulusokat* megverte, megfutamtította, a vámhelyet kifosztotta, mint ahogyan az oda érkező kereskedőket is hosszabb ideje fosztogatja.²⁴⁴

Ezen érdekes adat szerint a *famulusokat* a vámosok mellett a vámhelyeken is alkalmazták.

A leleszi konvent jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Roznag-i Ábrahám fia István mellé Bereck papot küldték ki, mint hites embert, kik jelentették, hogy január 28-án Anach-i László fiait és Szaniszlót Zygem *possessióban* megidéztek, *famulusaik* előállítását is meghagyva nekik.²⁴⁵ A *famulusok* előállításának okát nem ismerjük, lehetséges, hogy erőszakos cselekményről van szó, melyben a *famulusok* is részt vettek, de nem kizárt, hogy valamilyen jogi szerepük volt.

Demeter helmeci „*homo populatus*” (!) megtámadta Damján fia Pétert, a kis Tamás Zygan-i *famulusát*; Péter a nevezett Demetert nyíllövessel megsebesítette, amikor ez a Péter megtámadta Tamás Zygan-i házát, Pouka fia Gergelyt, Tamai *famulusát* megsebesítette, és bizonyos fatörzseket hatalmaskodva elszállított. Később a nagy Antal a kis Tamás *famulusa* felmutatta a király levelét Beel falu falunagyjának és esküdteinek.²⁴⁶ A *famulusok* itt részben erőszakos cselekményekben vesznek részt, de jogi szerepet is betöltenek. Demetert a latin szöveg „*homo populatus*”-nak nevezi, ami feltehetőleg elírás, valószínűleg „*popularis*”-t akartak írni, ami közrendűt jelent.

²⁴⁰ 1375. jún. 23. Z. III. 605-606. No. 452. Ugyanezt állapítja meg egy 1375. júl. 14-én kelt oklevél: Z. III. 607-608. No. 454. és a leleszi konvent 1375. júl. 20-án kelt oklevele Z. III. 608-609. No. 455.

²⁴¹ 1375. okt. 17. Pozsony. Dl. 83.344.

²⁴² 1376. máj. 23. Bakács: *Pest megye*, 255. No. 905.

²⁴³ 1376. nov. 2. Dl. 29.714.

²⁴⁴ 1376. dec. 30. Dl. 91.833.

²⁴⁵ 1377. júl. 11. Dl. 96.511.

²⁴⁶ 1377. okt. 20. Terebes. Z. IV. 25-26. No. 28.

Szepesi Jakab országbíró a Zeeg-i Mihály s *famulusa*, Zakal János egyrésztől, Pozsony városa közt másrésztől folyó pert elhalasztja.²⁴⁷ Itt is jogászok *famulus*ról van szó.

Nagy Lajos király jóváhagy egy teleknyi adományt, melyet a Küküllő megyei Imre fia László fivére, Szentiványi György fia Péter adományozott Péter fia Miklósnak, *famulus*ának két malom jövedelmével együtt.²⁴⁸ A *famulus*nak itt ura egy teleknyi földet és két malom jövedelmének egyharmadát adományozza, tehát bizonyos fokig vagyonos emberré teszi.

Keszői Beke fia Miklós fia Pál, atyja hozzájárulásával, Bakó nevű *officiális*át felfegyverzett *famulus*aival és jobbágyaival a veszprémi káptalan egyik birtokára küldte hatalmaskodni.²⁴⁹ Itt felfegyverzett parasztkról van szó, kiknek „feladatuk” az uruk *officiális*ának vezetésével történő hatalmaskodás.

A szepesi káptalan előtt Batizfalvi Hank fia Miklós a batizfalvi soltészséget eladja a másik Hank vilkai bíró fiának Ménárdnak. Herman fia Tamás a nemes István fia Miklós és Miklós fia János, valamint Markusfalvai Marias mester fia László „*famulus et procurator*” urai részéről az ügylethez beleegyezését adja.²⁵⁰ Az itt szereplő *famulus* kifejezetten *procurator*, még pedig több személy prokurátora.

A jászói konvent jelenti a királynak. Egy határjárásnál szerepel Anerch-i László fia Tamás *famulusa* és *officiális*a: András, ki ura nevében ellentmondott a határjelek felállításának.²⁵¹ László fia Tamás *famulus* urának *officiális*a, azaz tisztje, kinek ellentmondási joga is van.

János erdélyi alvajda megkeresi a fehérvári káptalant, hogy vezesse be Szentiványi Péter fia Miklós *famulus*at a neki ajándékozott egy *sessiónyi* birtokba.²⁵² A 248. jegyzetben szereplő *famulus* eszerint tényleg egy teleknyi föld birtokosává válik.

Krassó vármegye széke előtt egy birtokvitában képviseli urát Péter fia István *famulusa* és *officiális*a, László.²⁵³ Ez a *famulus* egyúttal urának *officiális*a, és több ügyben is ilyen módon állt ura rendelkezésére.

Krassó vármegye alispánja és szolgabírái kijelentik: Péter bán fia István írástudó (*literator*) *famulus*ának és *officiális*ának, Jánosnak jogos folyamodványára válaszolva elküldik Farkas fia Pétert „*ad infrascriptam revisionem*”.²⁵⁴ János *famulus* nemcsak *officiális* volt, de írástudó is – azaz deák.

Garai János nevében *famulusa* panaszt terjesztett a vármegye elé, mely szerint Balázs fia István és Gallus Bathya-i Miklós fia Péter mester népeivel és *hospeseivel* fegyveresen a panaszos erdejére tört. A panasz kivizsgálására kiküldött ember, ki megállapította a panasz jogosságát: a „*maior exercitus populorum castrensiuum*”.²⁵⁵ Garai János nevében *famulus*ának tehát joga volt ura nevében a vármegye elé panaszt terjeszteni. Az előterjesztés érdekessége, hogy a hatalmaskodó *hospeseit* is felhasználja e törvénytelen célra. Még érdekesebb, hogy Valkó vármegyének a panasz kivizsgálására kiküldött embere a „*maior exercitus populorum castrensiuum*”. Úgy látszik, e vármegyében – talán az ország déli szélén lévő fek-

²⁴⁷ 1377. nov. 25. Dl. 42.059.

²⁴⁸ 1378. ápr. 29. Hatvan. ZW. II. 491. No. 1094

²⁴⁹ 1378. júl. 15. Veszp. Reg. 281. No. 720. Ugyanez 1378. júl. 16. Veszp. Reg. 281. No. 721.

²⁵⁰ 1378. okt. 7. *Közlemények Szepes vármegye múltjából. IX.* (1917.) 1–4. sz. 39. No. 103.

²⁵¹ 1380. Dl. 96.553.

²⁵² 1381. márc. 25. Küküllő vára Z.W. II. 537–538. No. 1140.

²⁵³ 1382. márc. 2. Krassó III. 156–157. No. 99. Ugyanez a személy szerepel egy 1382. márc. 16-i oklevél hátlapján lévő címzésben: „*pro Ladislao famulo et officiali magistri Stephani filii condam Petri bani de Ermen contra Thomam Kenezium de Zarvastelek iudiciaria*”.

²⁵⁴ 1382. máj. 10. Krassó III. 159. No. 103.

²⁵⁵ 1383. febr. 19. Valkóvár. Dl. 91.899.

vése miatt – még 1383-ban is léteztek a királyi vármegye bizonyos népelemei, így voltak hadakozó *castrensisek*, és ezeknek volt katonai előjárójuk.

Nem sokkal később újra Garai Mihály fia János *famulusa* tiltakozik Valkó megye előtt egy ura ellen elkövetett hatalmaskodás miatt.²⁵⁶

Bars vármegye Bars és Csütörtökhely városok panaszára kiküldte Sebestyén nevű *famulusát*, ki a két város lakóival a helyszínre ment, s ott Forgách Jánost eltiltotta az általa elszántott föld birtoklásától.²⁵⁷ Eszerint a vármegyéknek is lehetett olyan *famulusuk*, kit eltiltással s valószínűleg más hasonló ügyekkel is megbíztak.

János dobokai főesperes *famulusával* és ügyvédjével foglalkozik egy 1385-ös oklevél.²⁵⁸ Ez a *famulus* tehát ügyvédi feladatokat is el tudott látni.

Erzsébet nemes asszony Mária királynő előtt panaszt emelt Benedek veszprémi püspök ellen, mert ennek *famulusai* Zepezd-i birtokán lévő házába törtek, ingóságait és a birtokra vonatkozó okleveleit elvitték, s gyermekeivel együtt a birtokból kizárták. A királynő az ügyet Szécsi Miklós nádorhoz tette át, s az előtte folyó január 15-i tárgyaláson a püspök azt állította, hogy ő nem zárhatta ki Erzsébetet és gyermekeit birtokukból, mert az a birtok az egyházé; Erzsébet néhai férje régtől fogva „*more prediali*” élvezték, de az igaz, hogy Erzsébet több oklevelet átadott neki megőrzésre, s ő hajlandó ezeket bemutatni.²⁵⁹ A püspök nyilvánvaló erőszaktételét *famulusai* hajtották végre.

Úgy tűnik, a püspök nem mindenben mondott igazat. Zala vármegye alispánja és szolgabírái ugyanis bizonyították, hogy Ajkai János fia Miklós Benedek veszprémi püspök *famulusa* az ő saját *famulusát*, Lászlót és Domonkos Gagan-i villicust, püspöki jobbágyot és másokat ura parancsára március 11-én a néhai Zepezdi-i Demeter özvegye, Erzsébet nemes asszony zepezdi házába küldte, és onnét 12 szekér szénát, sok házi ékszert (*clenodia domus*) és ágyneműt vitetett el velük.²⁶⁰ Nem érdektelen, hogy a püspök a maga embereivel kirabolta egy nemes asszony házat, a mi szempontunkból pedig különösen érdekes, hogy az oklevél szerint *famulusnak* is lehetett *famulusa*, s ez az alantasabb állapotú *famulus*, úgy látszik, egy szinten volt egy falunaggyal, ki a püspök jobbágya volt.

Szalók Domokos Ódon nevű helységében hatalmaskodás történt. Péter bán és szamoszegi Zudar György és István *famulusai* és *officiálisai*, Koroch-i Pál és István törtek rá Ódon helységre saját *famulusaikkal*, népeikkel és jobbágyaikkal.²⁶¹ Ez esetben is *famulusnak* van *famulusa*.

Zsigmond király várat adományoz János vegliai *comesnek* az Erzsébet és Mária királynők szolgálatában a hűtlenek elleni harcokban szerzett érdemeiért. Ő szabadította ki Mária királynőt súlyos harcok árán Pachitel várából, miközben ellenfelét megfosztotta *famulusaitól*, lovaitól és fegyvereitől.²⁶² A *famulus* szót itt harcok értelemben használják.

A garamszentbenedeki konvent előtt Cozmal-i Forgách János nevében annak *famulusa*, Máté fia András urának Nyitra megyében fekvő Harsány nevű faluja hasznainak szedésétől az esztergomi érsek jobbágyságait eltiltotta.²⁶³ Ez a *famulus* is jogi feladatot teljesített.

²⁵⁶ 1383. máj. 28. Valkóvár. Dl. 91.901.

²⁵⁷ 1385. ápr. 29. Bars. Dl. 58.645.

²⁵⁸ 1385. júl. 5. Dl. 83.409.

²⁵⁹ 1386. jan. 20. Buda. Veszp. Reg. 327. No. 841.

²⁶⁰ 1386. márc. 21. Veszp. Reg. 327. No. 842.

²⁶¹ 1386. szept. 8. Kalló. Z. IV. 321–322. No. 270.

²⁶² 1387. nov. 25. Buda. Smič. XVII. 105–109. No. 79.

²⁶³ 1388. jan. 6. Dl. 58.671.

A szépesi káptalan előtt Benedek fia János, Radack-i Miklós fiainak Pálnak, Jánosnak és Istvánnak *famulusa* urai nevében tiltakozást jelent be a másik peres fél ellen.²⁶⁴ Ez esetben három fivérnek közös *famulusa* van, ki jogi feladatot lát el.

István nádor, a kunok bírása Namyn-i János fia Lászlóhoz és György fia Ferenchez írott levelében közli, hogy Ubul mester miles panasza szerint *famulusai* zalkai jobbágyságtól elvették 10 ökröt, és a király nevében felszólítja őket az ökrök visszaadására.²⁶⁵ A két úr *famulusai* az azok által parancsolt hatalmaskodást „vitték végbe”. Lehetséges, hogy a két fivér közös *famulusai* voltak.

Kerepechi László fia Albert mester, Bubek György mester gömöri alispánja s a szolgabírák ítéletlevele szerint Kazai Kakas János mester pert akar indítani előttük Sárosi Tamás fia Péter, Kozma fia Tamás, Miklós fia Lukács, valamint ezek jobbágysai, Hannus fia Demeter és Balázs ellen. Sárosi Tamás özvegye bejelentette, hogy fia *famulusával*, az említett Demeterrel együtt a királyi hadjáratban távol van, de a másik három jobbágy, Tamás, Lukács és Balázs részéről kész birtokán igazságot szolgáltatni.²⁶⁶ A *famulus*, kit a regesztá jobbágyoknak is nevez, elkíséri urát a királyi hadjáratba. Hogy harcosként, fegyverhordozóként vagy szolgaként, az nem derül ki.

Hunyad megye előtt György fia Péter *famulusait*, Jakab fia Fábiánt és Lukács fia Jánost ügyvédekül vallja.²⁶⁷ Eszerint György fia Péternek két ügyvédnek alkalmas *famulusa* volt.

Egy pereskedésben Simon bán fiainak, János és István mestereknek a *famulusa* és *officiálisa* eltiltja a hitese embereket, hogy a fele birtokot és tartozékait a másik peres fél: Szaniszló számára statuják.²⁶⁸ Az itt szereplő, jogi feladatokat is ellátni képes *famulus* egyúttal urának *officiálisa* is.

A garamszentbenedeki konvent előtt a Vas megyei Sal-i György fia István, György mester saskői várnagy *famulusa* kötelezi magát, hogy mentesíteni fogja ura *familiárisait*, Molnári Babos Pált, Biki Bertalant, Korathfalvai Pétert, Gersei Balázst és Lászlót, kik kezességet vállaltak érte az urától eltulajdonított 30 márkáért. Ha nem tenne eleget ígéretének, akkor a várnagy és *familiárisai* mind személyében, mind birtokában elégtételt vehetnek.²⁶⁹

Ez esetben a saskői várnagy *familiárisai* kezességet vállalnak a saskői várnagy *famulusáért*. Itt határozottan megkülönböztethetők az előkelőbb állapotú *familiárisok* a kevésbé előkelő állapotú *famulustól*.

A váradi káptalan előtt Szeri Pósa fia István nevében annak *famulusa*, Vásáry Pető fia János deák tiltakozást jelent be, és bizonyos felsorolt személyeket eltilt bizonyos *possessiók* használatától.²⁷⁰ Az itt szereplő *famulus* írástudó és jogi feladatokat lát el.

Bodrog megye alispánja elé járult Bátmonostori László fia László személyében ennek *famulusa*, Zecsei Simon fia Péter és tiltakozás formájában jelentést tesz Haraszti Benedek és jobbágysai hatalmaskodásáról.²⁷¹ Ez is „jogtudó” *famulus*.

²⁶⁴ 1388. aug. 17. TT. 1901. 53–54.

²⁶⁵ 1389. máj. 20. Zs. I. 128/1024.

²⁶⁶ 1389. okt. 25. Tornallya. Zs. I. 144/1176.

²⁶⁷ 1390. jan. 26. Barcsa. Dl. 73.785.

²⁶⁸ 1390. ápr. 9. Buda. Dl. 29.992.

²⁶⁹ 1390. júl. 13. Dl. 91.956.

²⁷⁰ 1390. dec. 29. Dl. 91.963.

²⁷¹ 1390. Varjad. jan. 21. Z. IV. 416–417. No. 353. és IV. 436–437. No. 365.

Egy birtokperben szerepel Miklós fia György, valamint nemes és nem nemes *famulusai* („*famulos suos nobiles et ignobiles*”).²⁷² Eszerint léteztek nemes (nobilis) *famulusok* is!!? Esetleg ezek is *familiárisok*?

A Zeude-i Pósa fia Péter panaszára kiküldött megyei ember megállapította, hogy Cheuze-i István fia Miklós *officiálisai* a Cheuze-i népekkel és *hospesekkel* együtt a panaszosnak a török elől 50 kocsival menekülő jobbágyságot kirabolták, Miklós nevű *famulusát*, ki a menekülő jobbágyság *antecessora* és *conductora* volt, megölték, a jobbágyság közül 24-et elfogtak, és három napig nehéz bilincsből tartották, hárommal pedig kényük-kedvük szerint bántak el.²⁷³ Az itt szereplő a perbefogott *officiálisok* és *hospesek* által megölt *famulus* nyilvánvalóan a jobbágyság előjárója volt, a *famulusoknak* tehát ilyen feladatuk is lehetett.

Dobroni Imre fia István Gersei Pető fia Istvánnak két *famulusát* *officiolatusukban* megverte, és tőlük 100 forintot ellopott.²⁷⁴ E *famulusoknak*, mint látjuk, jelentős mennyiségű készpénzük volt, és volt *officiolatusuk*, joghatósági területük is.

A vasvári káptalan tanúsítja, hogy Gersei Pető fia György mester nevében annak *famulusa* és jobbágya, Zende fia János bemutatta előtte kötelezvényét, s a káptalan ennek alapján kiküldte hites emberét.²⁷⁵ A *famulus* tehát, ha jogi ügyben járt el, urától kötelezvényt kapott, s ennek bemutatásával igazolta megbízatását.

A *famulustól* különbözött, de a „felsőbb szintű” *famulustól* nem állt messze az *ignobilis familiáris*. Bátori Péter kérésére Zsigmond király mentesítette a büntetéstől *ignobilis familiárisait*, Apadi János fia Jánost, Zonay Istvánt és Marcica Andrást, kiket Szabolcs vármegye közgyűlése levelesített (proskribált), de elrendeli, hogy a következő királyi hadjáratban urukkal, Leusták nádorral együtt a Délvidékre kötelesek vonulni, és ott két hónapig saját költségükön kötelesek katonáskodni, szolgálatukat igazolják a nádor oklevelével. Ezért minden bírónak megtiltja, hogy a nevezett *familiárisokat* személyükben, vagyonukban és birtokaikban háborgassák.²⁷⁶ Az *ignobilis familiárisok* fő feladata a hadi szolgálat. Nem azonosak a *famulusokkal*, főként azért említjük őket, mert nem ritkán összekeverik őket emezekkel.

Tötös László három falujának elpusztítását Soldos Pál, Nyárádi pécsi püspök *officiálisai* „végezte” Jakab nevű *famulusával* együtt.²⁷⁷ A hatalmaskodásokat általában *officiálisok* végezték jobbágysággal vagy *famulusokkal* együtt.

..... György, a kamaraispán *famulusa* Radványi Czakó Abaúj vármegyei szolgabíróval együtt Rechythe faluba ment kamarahasznát kivetni, s azt jogtalanul vetette ki.²⁷⁸ A kamaraispán *famulusának* tehát értenie kellett a kamarahaszna adó kivetéséhez, bár ez esetben jogtalanul vetette ki.

A szepesi káptalan beiktatta Olsonida-i Benedek fia Miklós deákot egy birtokba. Az iktatásnál Tarkói Rikolf fia Tamás *famulusa*, Antal ellentmondott.²⁷⁹ Antal *famulus* itt ura jogi érdekeit képviselte, s feltehetőleg bizonyos fokig értett az ilyen munkához.

A nádor felkéri Domokos leleszi prépostot, tanúskodjék arról, adott-e át a konvent előtt okleveleket idai Csirke Pongrác özvegye, ki Tolcsvai Uza fia Imre leánya s a pataki Anna

²⁷² 1392. aug. 9. Zs. I. 281/2591.

²⁷³ 1392. szept. 17. Temesvár. Dl. 91.993.

²⁷⁴ 1393. febr. 7. Buda. Dl. 91.999.

²⁷⁵ 1394. jan. 2. Dl. 92.013.

²⁷⁶ 1394. ápr. 24. Buda. Zs. I. 375/3379.

²⁷⁷ 1394. júl. 13. Z. IV. 548–557. No. 444.

²⁷⁸ 1395. júl. 3. Visegrád. Dl. 96.685.

²⁷⁹ 1396. jan. 7. Dl. 42.623.

monostor klarissza apácája, Debrői Miklós fia Istvánnak, és milyen oklevelek voltak ezek. Volt-e olyan, amelyik Egved fia Istvánra vonatkozott, s hogy ennek *famulusa* le akarta-e foglalni az oklevelet, illetve lefoglalta-e azokat? A prépost igazolta, hogy a *famulus* megpróbálta hatalmába keríteni az okleveleket.²⁸⁰ A szóban forgó *famulus* jogi ügyekben eljárni képes *famulus* lehetett.

A csanádi káptalan bizonyítja, hogy Gyáli Miklós fia István és ennek fia, János a maguk és Hard-i Balázs neje Annus, Irsai János neje Erzsébet és társaik nevében a Csanád vármegyei Szentkirály faluban egy egész kúriájukat tartozékaival hű szolgálataikért *famulusaiknak*, András fiainak: Sebestyénnek és Antalnak adományozták.²⁸¹ Sebestyén és Antal *famulusok* így vagyonos emberekké váltak.

Zsigmond király közli a szepesi káptalannal panaszát, mely szerint István esztergomi olvasókanonok ládáit, melyben ruhák és más holmik voltak, *famulusával*, Jekkelfalvai Fyas Lőrinc fia Jankóval elküldte Mártonhoz, a Szent István első vértanú egyház prépostjához megőrzés végett. Míg a panaszos Szepesben László knin-i püspöknél tartózkodott, a nevezett Jankó az ő tudta nélkül eltávozott tőle, s azután ő az őrzésébe adott ruhák közül egy kék színű *palliumot* nem talált meg, ezt bizonyára Jankó tulajdonította el. Zsigmond király elrendeli, hogy Jankót szólítsák fel a *pallium* visszaadására, ellenkező esetben idézzék meg a nádori jelenlét bírósága elé.²⁸² Jekkelfalvai Fijas Lőrinc fia Jankó eszerint István olvasókanonok bizalmi embere volt.

Bebek Detre nádor elhalasztja a Rozgonyiak *famulusának*, Miklósnak Szécsi Miklós elleni perét, mert az részt vesz a boszniai hadjáratban.²⁸³ Itt hadakozó *famulussal* találkozunk.

Zsigmond király a csázmái káptalanhoz írja: tartson vizsgálatot Jákószerdahelyi Ugrin fia Fülöp panaszára, mely szerint Jákószerdahelyi Bálint fia Pál, kivel perben áll, Simon nevű *mercenariusán* és *servitorán* 8 vérző sebet ejtett.²⁸⁴ A *servitor* szó esetleg *famulust* is jelenthetett – harcoló *famulust*.

A tolnai alispánok és szolgabírák tanúsítják, hogy előttük megjelent Bátmonostori Thetheus fia László *famulusa*, Nagy István, ki a pécsváradi konvent ügyvédvalló levelével igazolta megbízatását, és Miklós korábban tárnokmester és István ajtónállómester ügyvédje Gyanthy Miklós mester, ki az esztergomi káptalan ügyvédvalló levelével igazolta megbízatását.²⁸⁵ Nagy István *famulust*, aki a pécsváradi konvent ügyvédvalló levelével igazolja ügyvédi megbízatását, ugyanolyan ügyvédnek tekinti az oklevél, mint az esztergomi káptalan ügyvédjét, kiről nem mondják, hogy *famulus* lenne.

Az egri káptalan bizonyítja, hogy Bebek Detre parancsára, melyet Basth-i Balázs *famulusai* mutattak be a káptalan előtt, bizonyos birtokokba bevezetik Chamaz fia Miklóst s a többi Basth-iakat.²⁸⁶ Jogász *famulusok*.

A pécsváradi konvent Zsigmond királyhoz írott levelében előadja, hogy Töttös Lászlót megidézte *famulusával*, a lajméri *officiálissal* együtt.²⁸⁷ A szóban forgó *famulus* eszerint *officiális* volt, urának tisztje.

²⁸⁰ 1396. jún. 8. Buda. Dl. 71.948.

²⁸¹ 1396. jún. 10. Dl. 98.246.

²⁸² 1397. okt. 9. Visegrád. Dl. 83.457.

²⁸³ 1398. nov. 4. Zs. I. 612/5557.

²⁸⁴ 1399. márc. 7. Zs. I. 635/5748.

²⁸⁵ 1399. okt. 6. Cserud. Szakály. 111. No. 36.

²⁸⁶ 1399. okt. 31. Dl. 76.029.

²⁸⁷ 1400. márc. 21. Zs. II/1. 24/145.

A fehérvári keresztes konvent *famulusa*, Gyant-h-i Péter eltölt bizonyos személyeket a keresztesek Tevel nevű pusztájának elidegenítésétől.²⁸⁸ Ez a *famulus* is intézkedhetett jogi ügyekben.

Egy hatalmaskodás során Kistapolcsányi Péter fia János és András fia Imre testvéreikkel, Rufus Péterrel, Miklóssal és másokkal Gimesi Forgács Miklós Maróton lévő házára törtek, *famulusát*, Lőrinc vámost megsebesítették, tőle egy jó lovat és 100 forintot elraboltak, az asszonyokat és gyermekeket lovaikkal megtapostatták.²⁸⁹ Lőrinc *famulus* vámosként működött, és nem volt szegény ember, ha egy jó lovat és 100 forintot lehetett tőle elrabolni.

Bálint pécsi püspök július 22-én, mikor Dergesche faluban tartózkodott jobbágyaival, Bene fia Ferencsel, Cakó Jakabbal és más dergeschei jobbágyaival és *familiárisaival* megtámadta a pálos szerzetesek Balázs nevű *famulusát*, megfosztotta őt köpenyétől (*palio*), süvegétől (*pilleo*) és nagy késétől (*uno magno cutello*), és megverette. Másnap egy János nevű *famulusukat* verette meg, s egy lovukat egy kétélű tőr (*bicellum*) dobásával megsebesítette.²⁹⁰ A megtámadott Balázs *famulusnak* társadalmi helyzetét nehéz lenne megállapítani. Mindenesetre volt köpenye, süvege és nagy kése. János *famulus* társadalmi helyzetéről semmit sem tudunk. Hogy a támadók között említett *familiárisok* nem voltak-e *famulusok* – nem tudjuk, de erre utal, hogy a jobbágyok után említi őket az oklevél.

Zemplén megye törvényszéke előtt Bacchka-i Tamás fia János tiltakozott, mert Kaponyai Gergely *famulusát*, Fodor Jánost és társait nyíllal felszerelve hatalmaskodás céljából az ő birtokára küldte.²⁹¹ A hatalmaskodást végző *famulusok* eszerint kifejezetten fegyveresek voltak.

Paulus de Castello, Domokos leleszi prépost kúriai ügyvédje vallotta, hogy a prépost Miklós nevű *famulusával* sok pénzt küldött neki, állítólag 200 forintot, ami helyes, mert az előző ítélet költsége 60 forint volt. Miklós *famulus* egy jó lovat is ígért neki, ne feledkezzék meg erről.²⁹² Miklós *famulus* igen megbízható lehetett, ha ennyi pénzt rábíztak, és feltehetőleg szegény sem volt.

Gergely Vary-i plébános, beregi alesperes valamennyi egyház rektorához: 3 márka bírság terhe mellett jelenjenek meg június 22-én Lomperthzaza *civitasban* két mise között, melyeken a püspök *famulusa* is részt fog venni, s a püspök utasításainak megfelelően a *taxát* teljes egészében hozzák magukkal.²⁹³ A püspök *famulusa* itt fontos személynek tűnik.

Megállapíthatjuk, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő, vagyonosabb *famulusok* általában műveltebbek a kevésbé kedvező helyzetben lévő *famulusoknál*. Elsősorban jogi műveltséggel dicsekedhetnek, nem ritkán uruk prokurátoraként, azaz ügyvédjeként szerepelnek, különböző jogászai képzettséget kívánó ügyeket bíznak rájuk, és szolgáltatásaik, munkájuk fejében értékes ajándékokat kapnak uraiktól; a *famulus* harcban is kitüntetheti magát ura oldalán, igen gyakran kap értékes adományokat, így találkoztunk olyan *famulussal*, aki 80 hold földet és egy telket kap, s olyannal, ki erdő- vagy szőlőbirtokot, s így a birtokosok közé emelkedik, bár ez – általában – nem jelent annyit, hogy nemessé válik. A *famulus* igen gyakran urának *officiálisa*, nemcsak az ura által szervezett hatalmaskodásokban vesz részt,

²⁸⁸ 1400. ápr. 25. Dl. 106.218.

²⁸⁹ 1400. júl. 16. Zs. II/1. 49/395.

²⁹⁰ 1400. júl. 26. Dl. 1430.

²⁹¹ 1400. okt. 19. Dl. 96.714.

²⁹² XIV. század vége. Bónis György: *Szentszéki regeszták*. Budapest, 1977. 195.No. 1731.

²⁹³ XV. század eleje. júl. 15. Zs. II/1. 91/788.

hanem néha háborúba is elkíséri urát, és hadi kontingensében harcol. Találkozunk olyan *famulussal* is, ki városi polgár és albíró. Ismerünk olyan esetet, mikor a pápai nuncius jobban bízik *famulusaiban*, mint a zágrábi kanonokokban.

Előfordul olyan eset, mikor a *famulus* urának rokona és az ő nevét viseli, ami valóban nehezen érthető. Találkozunk *famulussal*, aki szabómester, s olyannal is, ki a vámhivatalban van alkalmazva, sőt maga is vámos. A jogtudó *famulus* állhat valamelyik vármegye szolgálatában is. A kedvezőbb helyzetben lévő *famulus*nak lehet saját *famulusa* is. *Famulus* szerepel mint a jobbágyok előljárója. A kamaraispán *famulusa* veti ki a kamara haszna adót, tehát ehhez is ért. Azt tapasztaljuk, hogy a *famulus*–prokurátort (ügyvédet) egyenrangúnak tekintik a többi prokurátorokkal, ügyvédekkel. Egy esetben találkoztunk nemes *famulussal*, ami valóban nehezen magyarázható.

A nehezen meghatározható *famulus* helyzetét – ezt ismételnünk kell – az említett Forcellini-féle szótár határozza meg a legjobban: jelenthet általában szolgát, de jelenthet másnak szolgáló tehetséges embert is, kinek – mint láttuk – különböző jellegű képzettsége, képessége lehet, s ennek jóvoltából emelkedik nemritkán a jómódú emberek közé.

ANDRÁS BOROSY

Famuli in 14th-century Hungary

Famuli in 14th-century Hungary can be divided into two groups. The members of the first were low-class servants, while those belonging to the second possessed some talent and expertise. The famuli of the first group owned no land and their status was similar to that of the serfs, though not necessarily identical with that. We cannot establish, however, if the status of a serf or a landless famulus was better.

Those famuli whose status was better were usually more educated. They had some legal education, often they served their lords as procurators (lawyers) and received valuable presents from them. Famuli could excel in military service on the side of their lord, who in turn gave them gifts. We know of a case when a famulus was granted 80 (Hungarian) acres of land and a plot. Famuli very often were their lords' bailiffs (*officiális*). We know of a famulus who was a citizen and a deputy judge, while others worked at the customs office or were officials of the county. The better-off famuli could have their own famuli. We see that a famulus procurator was treated as equal with the other procurators.

So a famulus could be a slave, but he could also be a talented and educated person in the service of another, and by these abilities he could ascend to higher ranks.